

50

Helmonds

HEEM

Kwartaalblad
Heemkundekring
Helmont

HERFST 2020
€ 3,25

colofon

BESTUUR

Voorzitter: Ton Janssens
T: 0492 - 522925
E: t.janssens@heemkundekringhelmont.nl

Secretaris: Dorethé van Dijk
T: 0492 - 474745
E: t.dijk@heemkundekringhelmont.nl

Penningmeester: Frans 't Sas
T: 0492 - 520945
E: f.tsas@heemkundekringhelmont.nl

Bestuurslid en P.R.: Gerry van Liempt
T: 0492 - 554233
E: g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

Bestuurslid: Thea van Stokkum
T: 0492-533944
E: t.stokkum@heemkundekringhelmont.nl

LIDMAATSCHAP

Kringlidmaatschap incl. abonnement: € 25,-
Rekening Rabobank NL10RABO0123855004
t.n.v. Heemkundekring Helmont

Opzegtermijn: Één maand voor het einde van het kalenderjaar

INLICHTINGEN

Algemeen: E: info@heemkundekringhelmont.nl
Het Baken: E: baken@heemkundekringhelmont.nl

Heemkamer: Pastoor van Leeuwenstraat 23,
5701 JS Helmond
T: 0492 - 330342

Website: www.heemkundekringhelmont.nl

HELMONDS HEEM

Redactie: Hans Vogels, Marinus van den Elsen,
Jolanda Bakker en Mario Kuippers
E: redactie@heemkundekringhelmont.nl

Vormgeving/lay-out: Marinus van den Elsen

Druk: Laumé reclame-drukkerij
ISSN 1389-9937

Verzendkosten: binnenland 5 euro en buitenland 10 euro per jaar. Alleen voor leden die niet in de directe omgeving van Helmond wonen.

Foto's gemaakt door/met dank aan:

Henk van Dijk, Lia van Zalinge, Hegeman-van Grotum, J.C.P. Vogels, Han van Rijswijk, Ziegelindustrie International, Rookpluimen, Stichting Fabrieksschoorstenen STIF, KLM-Aerocarto, RHCE, Museum Helmond, Wikipedia, Van Gogh Museum Amsterdam, BHIC, Marian Bombeeck, David Geneste, Marinus van den Elsen, Hans Vogels.

Omslag voorzijde: Een vrachtboot wordt circa 1900 gelost aan de haven in de Zuid-Willemsvaart. (Afbelding: RHCE nr. 0017294)

Omslag achterzijde: Fraai gemetselde onderdoorgang van de kasteelpoort. (Foto: Marinus van den Elsen)

INHOUD

Van de redactie	3
Van het bestuur	4
Boekbespreking	5
Helmonds Heem 50	6
Korte berichten	8
De kasteelbrand van 1549	16
In rook opgegaan	24
Vroom en Dreesmann in Helmond	32
Stoombootrederij Gebr. Van den Boom	40
Thuisweven, een armoedig bestaan	45
De Carp-woningen aan de Steenweg	48
Begunstigers	59

Van de redactie

In de zomer van 2008 verscheen de eerste oplage van het vernieuwde magazine 'Helmonds Heem'. Nu, twaalf jaar later, presenteren wij met gepaste trots de vijftigste editie. Vijftig exemplaren met kennis van en onderzoek naar de eigen omgeving, met als doel de historische en culturele identiteit van Helmond te bewaken en te behouden.

We kijken terug naar enkele feiten uit de Helmondse historie. Zoals de brand die in 1549 uitbrak in de burcht van Joost van Cortenbach. Bijna 400 jaar later ontstond een discussie tussen twee historici over de vraag, of het slot geheel of gedeeltelijk verloren ging. De dialogen trokken de aandacht van burgemeester Marinus van Hout, die vreesde dat de geschiedenis onjuist werd beïnvloed. Het was de heemkundige Hendrik Ouwering die met een verhelderende uitspraak kwam. We zien ook terug op de Helmondse 'Stoombootrederij Gebroeders van den Boom'. De rederij was ontstaan na de aanleg van de Zuidwillemsvaart, die de ontsluiting van het Zuiden en de handel in het Noorden moest bevorderen. De reder had schepen in de vaart met namen zoals: Helmonds Koophandel en Helmonds Nijverheid.

Tot 2003 had Helmond een filiaal van Vroom en Dreesmann. Het grootwinkelbedrijf had in 1935 al plannen voor een vestiging, maar kon die pas in 1952 concretiseren. Het warenhuis floreerde, maar het doek viel toen het als gevolg van een faillissement teloorving. Een jaar later gingen de deuren definitief

dicht. Hetzelfde debacle trof restaurant 'De Steenoven', dat was gevestigd in de voormalige steenfabriek De Nijverheid in MierloHout. Het eethuis werd afgebroken, maar de schoorsteen bleef gespaard omdat het een gemeentelijk monument is. Een goede reden om nader in te gaan op zowel de rookgeleider als de oude steenoven.

De geschiedenis van de thuiswevers is schrijnend. Zij vervaardigden lijnwaad dat wijd en zijd werd verhandeld. De productie kwam nagenoeg stil te liggen en de bevolking was tot armoede gedoemd. De weinige wevers die nog een getouw bezaten, wachten vaak lang op werk. Maar ook als ze dat wel hadden, was hun inkomen karig. Menig wever verdiende slechts enkele stuivers per dag. Niettemin ontwikkelde deze volkswijze zich tot textielindustrie. Er ontstonden productiebedrijven zoals Carp's Garenfabriek. De expansie van deze firma, de behoefte aan representativiteit en de aanwas van het middenkader, verklaren de opdracht voor de bouw van twaalf Carpwoningen aan de Steenweg. Ze werden 100 jaar geleden ontworpen door de architect Cornelis Roffelsen. Zijn bouwstijl behoorde tot de Delftse School. Wij wensen u veel leesplezier.

Ons volgend kwartaalblad verschijnt op 1 januari 2021. Kopij kunt u tot 1 november zenden aan ons vaste adres redactie@heemkundekringhelmont.nl De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken te weigeren, in te korten of aan te passen.

Van het bestuur

Helaas moeten we concluderen dat de coronapandemie nog niet voorbij is, dus worden we in ons normale doen en laten nog steeds beïnvloedt door de gevolgen van het virus. Ook de heemkundekring heeft hier mee te maken en omdat het op dit moment niet mogelijk is om te gaan en staan waar we zouden willen, kunnen vele activiteiten vooralsnog geen doorgang vinden. Gelukkig hebben wij de heemkamer vanaf 2 juli weer open kunnen stellen voor leden en bezoekers, weliswaar met beperkingen en op afspraak maar we merken dat het zeer gewaardeerd wordt en dat men blij is elkaar weer te kunnen ontmoeten.

Onze Heemkamer

Elke donderdag bent u welkom op onze heemlocaties in het stadshobbycentrum Het Baken, Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond. Van 10.00 tot 12.00 uur is de genealogiekamer geopend, voor ieder die belangstelling heeft voor zijn voorouders en daar onderzoek naar wil doen.

's Morgens van 10.00 tot 12.00 uur is de heemkamer enkel toegankelijk voor leden. 's Middags van 14.00 tot 16.00 uur en elke tweede dinsdagavond van de maand van 19.00 tot 21.00 uur, is de heemkamer openbaar voor het verwerven van informatie en kunt u desgewenst onze collecties en bibliotheek kosteloos raadplegen. Altijd staat gezelligheid en kennisverrijking voorop.

Helaas heeft het bestuur moeten besluiten om de lezingen en excursies uit te stellen tot 2021. Mochten er nieuwe ontwikkelingen zijn dan wordt u via onze website en nieuwsbrief hierover geïnformeerd. Bij deze wil het bestuur de redactie van ons heemblad van harte feliciteren met de uitgave van de vijfde editie van 'Helmonds Heem', een geweldige mijlpaal!

Vanwege de perikelen rond het Covid-19-virus, gelieve u vooraf een afspraak te maken. Verder gelden de richtlijnen van het RIVM.

Dank voor uw giften en donaties

Met enige regelmaat ontvangen wij giften en donaties. Al deze schenkingen, groot of klein, worden door ons bijzonder gewaardeerd. Door de veelheid is het vaak niet mogelijk iedereen persoonlijk te bedanken. *Daarom zeggen wij langs deze weg hartelijk dank aan allen die Heemkundekring Helmond een warm hart toedragen.*

Boekbespreking

Goeikes, Het jaar van Lucas Gassel

Diverse auteurs

Een fotoboek van de Stichting Goeikes dat bestaat uit ruim 200 pagina's met meer dan 100 foto's geïnspireerd op schilder Lucas Gassel. In het boek staan foto's van Bram Verhees, Fatih Aktaç, Frank van de Loo, Indigo&Cacao, Jason Siau, Jesse Neervens, Michael Verlijdsdonk, Monique Hoffman, Peter Lambregts, Peter Vermeulen, Peter Verreussel en Vincent van Mullekom. € 19,95

Lucas Gassel van Helmond, Meester van het landschap

Anna Koopstra

De catalogus behorend bij de spraakmakende overzichtstentoon-

stelling over Lucas Gassel in Museum Helmond. Hij was dé meester van het landschap van de zestiende eeuw (ook wel Brabantse Gouden Eeuw genoemd): overzichtstentoonstelling van zijn werk. Kunsthistorisch en materiaaltechnisch onderzoek naar een deel van Gassels' kernoeuvre leverde een schat aan nieuwe inzichten op. Het brengt het oeuvre van deze zestiende-eeuwse meester voor het eerst op een nieuwe manier voor het voetlicht. Uitgeverij Waanders & de Kunst produceerde het boek van 200 pagina's.

€ 27,50

Het Helmonds Vakantieboek

John van der Sanden en Jan Vriens

Het Helmonds Vakantieboek is 152 pagina's dik. Boordevol met o.a. een kwartetspel, memoriespel, puzzels, raadsels, tekeningen, verhalen en foto's en knutselpagina's. Het boek bevat ook een beknopte geschiedenis van Helmond met een quiz en een bouwplaat van station Helmond in 1900. € 14,95 (is helaas uitverkocht)

De boeken zijn o.a. verkrijgbaar bij De Ganzenvoer, Oude Aa 49 in Helmond tenzij anders vermeld.

Helmonds Heem 50

Ons Heemblad 'Helmonds Heem' beleeft zijn vijftigste uitgave. We kunnen gerust stellen dat dit een jubileum is. Het Heemblad verschijnt ieder kwartaal en bestaat nu dus 12,5 jaar. Dat is een jubileum waarmee we de redactie van harte feliciteren. Daarom ontvangt u een speciaal dikke jubileumuitgave 'Helmonds Heem 50'.

In de jaarvergadering van 26 februari 2008 wordt in de rondvraag door Paul Jacobs het voorstel gedaan om elke drie maanden een boekje uit te brengen. Het wordt aangenomen, er stellen zich drie personen beschikbaar om de redactie te vormen en in de zomer van 2008 verschijnt 'Helmonds Heem 1'. Kijken we naar de samenstelling van de toenmalige redactie dan zien we dat Marinus van den Elsen momenteel nog steeds lid is. Wij spreken onze waardering uit voor 12,5 jaar inzet. Datzelfde geldt natuurlijk voor alle redactieleden die zich de afgelopen 12,5 jaar ingezet hebben voor ons Heemblad. Zij hebben het vorm gegeven, zoals u het momenteel kent.

Het eerste Heemblad van de zomer van 2008 geeft interne informatie over de Heemkundekring Helmond-Peelland, beschrijft wat er gebeurt in de Heemkamer en er wordt verslag gedaan van de verschillende bijeenkomsten. Leuk is in dit nummer te lezen dat de Carat muziekkiosk op de Markt in juli in gebruik wordt genomen. Deze kiosk is begin dit jaar weer ontmanteld en van de Markt verdwenen. Ook wordt er aandacht besteed aan de Onze-Lieve-

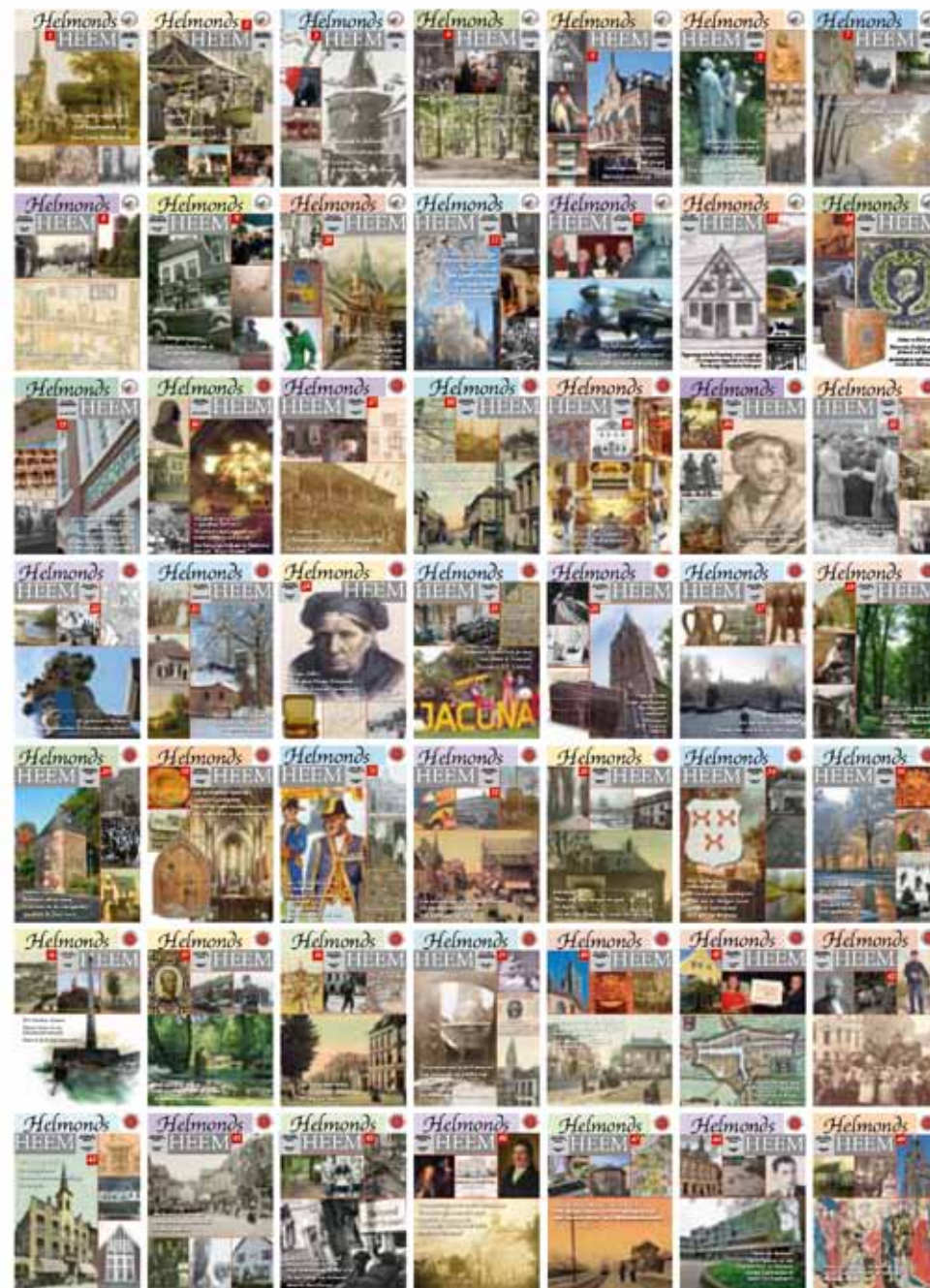
Vrouwekerk in het kader van het 'Jaar voor het Religieus Erfgoed'. De kerk is inmiddels onttrokken aan de religie en getransformeerd tot ons huidige theater 't Speelhuis'. We zien dus veel aanpassingen door de jaren heen in Helmond.

In de 12,5 jaar dat ons Heemblad bestaat, heeft het zich ontwikkeld tot een gewaardeerd blad wat de nodige informatie over de historie van onze stad geeft. De redactie en externe onderzoekers hebben artikelen geschreven waarvoor we hen dankbaar zijn. Dat hier soms kritisch op gereageerd wordt, is voor de redactie geen probleem en alleen maar een aanmoediging om nog meer hun best te doen. Al met al is het bestuur vereerd met het Heemblad in de huidige vorm. Elke drie maanden kijken we er weer naar uit. Wij zijn dankbaar voor de inzet en de manier waarop de redactie na al deze jaren nog steeds met veel enthousiasme invulling geeft aan ons Heemblad. Wij feliciteren hen hiermee van harte en gaan er ook van uit dat zij op dezelfde voet door zullen gaan.

Ook de bezorgers van ons Heemblad willen we niet vergeten. Zij zorgen al 12,5 jaar dat ons blad ieder kwartaal bij ons in de brievenbus valt. Onze dank is hiervoor zeker op zijn plaats.

Nogmaals PROFICIAT voor alle betrokkenen.

Ton Janssens,
Voorzitter Heemkundekring Helmont.

Een wandeling door de ogen van Lucas Gassel

Onder aanvoering van Joost Niessen en Ton Pijnenburg, werden op 23 en 25 juni een tweetal Lucas Gassel wandelingen gehouden voor leden van Heemkundekring Helmont. Door het Covid-19-virus waren de eerder geplande wandelingen uitgesteld.

De eerste dag meldden zich, bij een aangename 26 graden, 10 leden. Na een globale corona-check startte de wandeling bij de bibliotheek aan de Watermolenwal. De route uit het boekje werd gevolgd met een uitleg van de gidsen en leuke interacties met de groep. Na een half uur was er al 500 meter afgelegd, tempo zat er dus niet in. Lag dat nou aan de vele bekenden die we aantreffen, of was het te warm? Na een half uur door het Ketsegangske en Het Hool gezigzagd te hebben, kwamen we bij 'D'n Deftige Aap' op de Markt. Iedereen was aan koffie toe. Dat kwam goed uit, Mark had zijn terras klaar en Joost opende zijn Gassel-atelier, pal naast D'n Deftige Aap. Na een bezoek aan beide gelegenheden ging de tocht verder. Wel zonder Ton, hij moest naar de Kunsthal om de echte Gassels te bewaken.

Joost nam het over. In de Ameidestraat werd uitgebreid stilgestaan bij de activiteiten en de religie van de vroegere thuiswevers in de stad. Er was veel aandacht voor de etalage van modewinkel Rob Haver, waar reproducties van Gassels' schilderijen zijn gebruikt als decor voor de

presentatie van kleding. Na uitleg over de overkluizing van de Ameide ging de tocht naar het Lambertushof, waar gedichten van Helmondse poëzieschrijvers het oude straatje sieren. Bij 'De Vleeschhouwerij' in de Kerkstraat werd de geschiedenis van de beroemde leeuwentemmer Karel Stevens verteld. De tocht ging langs de Lambertuskerk richting het Huis met de Luts, Il Borgo genaamd. In de kelder van dit etablissement, met de oudste gewelven van Helmond, werd verteld over de eet- en drinkgewoontes van vroeger. In de Kamstraat werd stilgestaan bij fotovitrines van Helmonders, die hun sporen dik verdiend hebben in de politiek en de internationale sport- en amusementswereld. Een verzameling stadsgenoten waar we trots op kunnen zijn. Via de Kegelbaan ging de route naar de achterzijde van Van Oorschot, waar het vertrek van Lucas Gassel naar Antwerpen en Brussel is uitgebeeld.

Twee dagen later was er een nieuwe kans om het traject met de ervaren gidsen te lopen. Er meldde zich opnieuw een groep enthousiaste wandelaars. De gidsen hielden het tempo er deze keer goed in, maar omdat de groep elkaar veel

Bezoek de historische binnenstad, treed in de voetsporen van de meester-schilder. Zoals hier bij een van de fraaie uitstallingen die op de route te bezichtigen zijn. (Foto Henk van Dijk)

te vertellen had, was er toch weer een uur voorbij eer 'D'n Deftige Aap' werd bereikt. De temperatuur was deze keer nog hoger, dus de meeste deelnemers genoten van een verfrissend biertje. Niettemin werd de route tot aan de Kegelbaan volbracht. Het was inmiddels 13.00 uur, thuis stond de lunch klaar en na een dankspeech door de leukste van de groep, kwam er een einde aan de geslaagde wandeling. De vitrines met archeologische objecten van Theo de Jong en de kijkdozen van Marlon Tielemans vormden een fraaie eenheid met dit fantastische project. Veel dank

is verschuldigd aan de enthousiaste vrijwilligers, ze hebben samen een bijzonder Heemkundig evenement mogelijk gemaakt. Misschien kunnen we de wandeling nog eens herhalen, ook met belangstellenden van buiten de vereniging. «

Joost Niessen en Ton Pijnenburg.

Nederlands Bidprentjes Archief

Prentjes zijn gedrukte memories die ter nagedachtenis worden uitgegeven bij een indrukwekkende gebeurtenis, meestal bij een overlijden. De tastbare herinneringen, in de volksmond bidprentjes genoemd, zijn bedoeld om zijn of haar nagedachtenis aan de overledene levend te houden en om mensen op te roepen voor hun ziel en zaligheid te bidden. De oudste exemplaren dateren uit de zeventiende eeuw en werden louter gemaakt voor geestelijken en achtenswaardige personen. In de negentiende eeuw werden ze algemeen erkend.

In het Nederlandse Bidprentjes Archief (NBA) wordt van de prentjes zowel de voor- als de achterzijde in kleur weergegeven. Het is een digitale databank voor met name Nederlandse overledenen, met als voornaamste doel wereldwijd een ingang te bieden voor stamboomonderzoekers. Vroeger bevatte het vooraanzicht een religieuze prent, maar heden ten dage een beeltenis van de overledene. Op de achterkant staan annotaties over de persoon in kwestie. Aanvankelijk werd op de prentjes alleen de voor- en achternaam en de geboorte- en overlijdensdatum vermeld, later werden ook biografische gegevens toegevoegd. Daarnaast geven ze informatie over eventuele (kerkelijke) onderscheidingen, functies, missiewerk en jubilea.

Digitaal archief

Eind 2005 startten Egbert Wijnen en Theo van Beeck met een databank van deze informatiebronnen waarbij niet enkel de personalia, maar ook de afbeeldingen digitaal worden opgeslagen. Zo ontstond het 'Nederlands Bidprentjes Archief' ter nagedachtenis van overledenen. Het initiatief werd omarmd

door Heemkundekring Helmont, die het belang van de digitale collectie inzag.

Het bidprentjesarchief bleek bepaald geen luchtkasteel. In 2011 werd een samenwerking aangegaan met Heemkundekring 'Pladella Villa' uit Bladel, die ook Hapert, Casteren, Hoogeloon en Netersel als werkgebied heeft. Na een jaar volgde 'Heemkundekring Rosmalen'. In 2013 kwam het Lieshoutse 'Hof van Liessent' de rijen versterken en in datzelfde jaar doneerde het 'Regionaal Archief Nijmegen' een beduidende bijdrage. In 2014 besloten 'Heemkundekring Bakel en Milheeze' en de 'Heemkring Weerselo' hun verzameling in het NBA onder te brengen. In dat jaar startte ook de bijvoeging van het imponerende arsenaal van Driek Smits uit Venray en werd tevens 'Heemkundekring Reusel' aan de samenwerking toegevoegd. Daarna volgde 'Heemkundekring Dye van Best' en stelde ook 'Heemkring Bartold van Heesel' haar collectie beschikbaar. Inmiddels zijn de collecties van Henk Veenstra uit Den Bosch en Wim Aarts uit Erp toegevoegd. Op initiatief van Wim Janssen ontstond het idee om, met

Een bid- of gedachtenisprentje is een klein prentje, dat veelal wordt uitgegeven als aandenken bij een overlijden van een dierbare. Het vindt zijn oorsprong binnen de Katholieke Kerk.

behulp van een eigen server, het archief internationaal aan te bieden op het massamedium internet. De achterliggende gedachte was om wereldwijd een ingang te bieden aan genealogen. Het archief bevat immers biografieën die voor stamboomonderzoek van onschatbare waarde kunnen zijn.

Organisatie

De nog steeds toenemende verzameling is opgeslagen in een in eigen beheer ontwikkelde database. Jaarlijks komen er zo'n 6000 exemplaren bij. Met enige regelmaat, globaal om de twee maanden, worden de aanvullingen, via een update, op de NBA site gezet. Het scanwerk werd voorheen verricht door een vast team, bestaande uit Harrie Scheepers en Piet Boogaarts (†). Beide hebben een grote bijdrage geleverd en zijn van bovenmatige betekenis geweest. Sinds 2014 is Thea van Stokkum de constante factor. Ze heeft een interne opleiding gevolgd

en drukt haar stempel op de betekenisvolle collectie. Die bevat in hoofdzaak Brabantse en Limburgse exemplaren, maar het uiteindelijke doel is om heel Nederland toe te voegen. Ook van onze zuiderburen worden regelmatig prentjes ontvangen. Het aanbod bepaalt welke gewesten worden opgenomen, maar er is geen bepaalde voorkeur.

Bij het exporteren van lokale bestanden naar de internetsite, hanteert het NBA een piëteitsfilter. Dit houdt in dat de overlijdensdata minstens één jaar voor de exportdatum moeten liggen om voor opname in de database in aanmerking te komen. Ook de kwaliteit krijgt ruime aandacht. Mocht bij een latere gift een kwalitatief betere versie worden aangetroffen, dan wordt het meteen vervangen. Dat geldt eveneens voor niet of minder beschadigde exemplaren dan wel voor prentjes waarbij de voorzijde nog ontbrak. Soms komt een versie

De website www.bidprentjesarchief.nl telt wekelijks rond de 3000 bezoekers.

meerdere keren voor in de databank, omdat ze zowel met een foto van de overledene als met een religieuze afbeelding aangeboden worden.

Het Nederlandse Bidprentjes Archief heeft geen economisch belang en wordt zonder winstoogmerk ter beschikking gesteld. Er zullen nimmer advertenties of reclame-uitingen op de site voorkomen. Die is ook volledig onafhankelijk en wordt niet gesponsord of gesubsidieerd. Niets mag gebruikt worden voor een commercieel doel. Er wordt frequent zorg besteed aan de volledigheid en correctheid van de gedocumenteerde informatie. Mochten er desondanks typfouten of vergissingen voorkomen, dan zullen die bij de eerstvolgende update worden gecorrigeerd. Indien iemand aanstoet neemt aan een bepaald item in de databank, dan kan hij of zij responderen via de knop 'Reageren'. Een

klacht zal altijd in behandeling worden genomen en zelfs verwijdering kan serieus overwogen worden.

Inmiddels bevat de website bijna 100.000 exemplaren. De meesten zijn afkomstig uit de streek rond Helmond en Eindhoven, maar ook andere gebieden zijn rijkelijk vertegenwoordigd. Dat de collectie, met name door stamboomonderzoekers, zeer gewaardeerd wordt, mag blijken uit het grote aantal bezoekers. Wekelijks wordt de website door zo'n 3000 bezoekers bezocht. Het totale aantal heeft het miljoen al ruim overschreden. Dat is in hoofdzaak te danken aan de pioniers die er al jaren met hart en ziel mee bezig zijn. Zou u ook een bijdrage willen leveren? Dat kan, er zijn altijd veel handen nodig om de aanvoer van prentjes te verwerken. Als uw belangstelling gewekt is neem dan contact op met het team, of meld u aan in de heemkamer. «

De molen van Van Stekelenburg

In 1883 kocht Karel Herman van Stekelenburg in Vlaardingen een molen. De molen werd voorzichtig afgebroken en in 1884 in Helmond aan de Molenstraat tegenover de begraafplaats weer opgebouwd.

De oude molen die op deze plek stond was al verkocht aan Hendricus Franciscus de Vocht. Iets verderop, ter hoogte van de huidige Korenbloemstraat, bouwde hij die molen weer op. Van Stekelenburg kon zo zijn Vlaardingse molen op de vrijgekomen molenbelt aan de Molenstraat opbouwen. De molen stond ongeveer op de plek waar nu de moskee is.

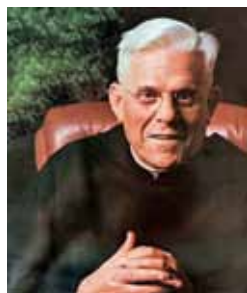
Dit waren niet de enige twee molens in de directe omgeving. Aan de Wolfstraat stond de molen van De Roij. En aan de Tolpost, op de plaats waar de kerk St. Jozef staat, stond de windmolen van Kampers. Deze molen heeft slechts 20 jaar bestaan.

Dat er zoveel molens tegelijk werden gebouwd had te maken met het vervallen van het molenrecht oftewel 'het recht op de wind'. Oorspronkelijk kwam dit recht toe aan de heren van Helmond. Na 1798, de Franse tijd, was iedereen vrij om een molen te bouwen en te exploiteren. Windkracht was destijds nog een onmisbare energiebron, maar in de loop van de twintigste eeuw verloor het al gauw aan belang. Mede om die reden verdwenen de vier Helmondse windmolens even snel als ze waren opgebouwd. De molen van Van Stekelenburg werd in 1954 afgebroken.

De molen van Van Stekelenburg rond 1910 gezien vanaf het spoor. Op de achtergrond zijn de bomen van de begraafplaats te zien. (Foto: particuliere collectie)

Pater Leopold Verhagen

In de beginjaren van de televisie werden de laatste minuten van een televisieavond, regelmatig gevuld met een korte overdenking door dominee Langstraat. Het was lang het enige christelijke stempel dat op een uitzenddag drukte. Vanaf 1957 kreeg hij steun van de theoloog Okke Jager, die soms de studio verliet om de kijkers vanaf een weiland toe te spreken. De KRO zette de Helmondse pater Leopold Verhagen in, met zijn kenmerkende witte haren en bruine habijt. De dagsluitingen betekenden voor veel kijkers de eerste kennismaking met een levensovertuiging.

Hubertus Henricus Verhagen (Huub) zag op 7 augustus 1908 het eerste levenslicht in Helmond en overleed in Eindhoven op 22 mei 1997. Hij groeide op in een katholiek gezin, als zoon van Hendricus Albertus Verhagen (1870-1945) en Johanna Maria Henrica Neervens (1878-1969). Rond 1927 trad hij in bij de orde der Augustijnen. Pater Leopold verwierf landelijke bekendheid door zijn dagsluitingen op de televisie voor de Katholieke Radio Omroep. Hij deed dat veertien jaar lang, van 1953 tot 1967. In zijn radioprogramma Epiloog, kaartte hij op een stimulerende wijze geloofskwesties aan. Hij wees daarbij op de eenvoud en de blijheid van het geloof. Pater Verhagen bleef altijd trouw aan de kerk en haar leer. Naast zijn mediawerkzaamheden was hij godsdienstleraar. In zijn kloostergewaad en met zijn in het oog springende witte haren, was hij een opvallende verschijning. Met zijn openhartigheid, uitstraling en humor, wist hij met name de jongeren voor zich te winnen.

In zijn tijd waren geestelijken de belangrijkste mensen van de stad. Hiërarchisch gezien was er eerst de

deken, dan de fabrikanten en dan pas de burgemeester. Geestelijken gaven onderwijs, bemanden het ziekenhuis en elke vereniging had een aalmoezenier. Er zaten beminnelijke herders tussen die de gelovigen troost en hulp schonken, maar ook onaangename die mensen afschrikten. Met name de nonnen maakten zich hieraan schuldig, ze werden dan ook de krenge van barmhartigheid genoemd. Maar allen waren ontwikkelde mensen, die achting genoten.

Helmond heeft enkele kloosterlingen voortgebracht die in hoog aanzien stonden. Zoals blijkt uit een gedachtenissteen in de Lambertuskerk, heeft de Helmondse bisschop Piet Noyen (1870-1921), een grote godsdienstige reputatie verworven. Hij zou duizenden zielen hebben gewonnen in Nederlands-Indië. Oud stadsgenoot Pater Adrianus van Oorschoot mag tot de meest geleerde mannen gerekend worden die Helmond ooit heeft voortgebracht, al zijn de herinneringen aan hem vervaagd. Maar degene die de stad het best vertegenwoordigde was zonder twijfel pater Leopold Verhagen.

Zijn wieg stond in de Veestraat, waar zijn ouders een sigarenzaak hadden. Na de lagere school ging hij naar het Augustinianum in Eindhoven. Daar vond hij meteen de congregatie die hem aansprak. Leopold was rector, magister, prior en godsdienstleraar, maar het publiek leerde hem kennen als dagsluiter bij de KRO. Twee keer per maand hield hij een docerende maar geen onderwijzende preek, waarvoor hij soms een attribuut bij zich had, zoals een getrainde muis of iets wat hij zelf in elkaar had geknutseld. Hij sprak Algemeen Beschaafd Nederlands met een Helmonds accent. Zijn toon was altijd warm en flegmatiek.

In die jaren werd de kerk verscheurd door een strijd tussen traditionalisten en modernisten. Leopold weigerde

tussen beiden te kiezen. Tegen de traditionalisten zei hij: *'Ge kunt ene geit geen biefstuk voeren'*. En tegen de modernisten, onder wie kardinaal Alfrink: *'Ge kunt ene ouwen aap niet leren dansen'*. Dezelfde kardinaal passeerde hij, toen het ging over het verplichte celibaat voor priesters, dat hij liever zag afgeschaft. In wezen was pater Leopold een man van het Tweede Vaticaans Concilie, één kerk die centraal bleef stellen, en niet voor elk maatschappelijk probleem een oplossing trachtte te vinden. De ontkerkelijking weet hij aan deze mode. Of hij daaronder leed is maar de vraag, want terugkijkend was hij dankbaar voor alles wat hem overkwam. Aan het eind van zijn leven startte hij in het woonklooster Mariënhage in Eindhoven, een museum met van alles wat met het katholicisme te maken had.

Pater Leopold Verhagen verzorgde op de televisie, de dagsluiting voor de Katholieke Radio Omroep. (Afbeelding: Internet)

Leopold Verhagen overleed 22 mei 1997 op de begenadigde leeftijd van ruim 88 jaar, in het klooster van de Augustijnen in Eindhoven. Zijn hele leven stond hij een behoudend rooms-katholicisme voor. In 1989 schreef hij in een Nederlandse krant: *'De katholieke kerk is altijd conseruatief. Het is een kerk die zich aan regels houdt en achteraf altijd gelijk krijgt'*. «

Bronnen:

- Wikipedia de vrije encyclopedie
- TV Toen: De dagsluiting, KRO Magazine
- Jef de Jager, de weblog van Helmond
- De Volkskrant

De kasteelbrand van 1549

Een gênante discussie tussen twee geschiedschrijvers

door *Hans Vogels*

In een artikel in De Zuidwillemsvaart van 1 juli 1922, vraagt een schrijver onder het pseudoniem A.F. zich af, hoe oud het kasteel van Helmond is. In een schepenprotocol heeft hij een gebeurtenis aangetroffen waaruit blijkt, dat in het jaar 1549 'op den elfden dag der maand februari omtrent twee uur vóór den middag', het adellijke huis van Joost van Cortenbach periit door brand werd verwoest. Hieruit trekt hij de conclusie, dat de burcht totaal verloren ging. Hij stelt dat het huidige kasteel, na 't Oude Huys en het verbrande bolwerk, het derde van Helmond moet zijn.

A.F. vroeg zich af hoe oud het kasteel eigenlijk is. Uit een attest uit 1548 blijkt dat het oudste kasteel van Helmond niet op dezelfde locatie stond als het kasteel in 1548. Terwijl de kaart van Jacob van Deventer van circa 1540 laat zien dat het huidige kasteel wel op dezelfde locatie als in 1548 staat. De juiste ligging van de oudste burcht kon hij niet duiden. Het toenmalige kasteel was volgens hem het tweede en het huidige het derde van Helmond. Immers in de nacht van 11 februari 1549 brandde het tweede geheel af. Het bewijs zou liggen in een schepenregistratie van transporten en geloften, dat tussen 9 en

12 februari 1549 werd aangevuld met: *'Anno millesimo quingentesimo quadragesimo nono die undecimo mensis Februarii circiter horam secundam ante meridiem incendio periit Castrum Domini temporalis de Helmond'. Letterlijk vertaald: 'In het jaar 1549 op den elfden dag der maand februari omtrent twee uur vóór den middag is door brand vergaan het kasteel van den tijdelijken Heer van Helmond'.*

Volgens A.F. betrof het geen gedeeltelijke maar een volledige brand, al waren de muren wel overeind gebleven. Door de toevoeging *periit*, was die conclusie voor hem niet discutabel.

Het woord betekent immers 'dat wat verloren is'. Was het kasteel gedeeltelijk verbrand, dan was de kennisgeving volgens hem anders verrat.

Kanttekening Jacques Heeren

Een week later reageerde Heeren en keerde zich tegen de denkwijze van A.F. Hij schreef dat eertijds iedereen over de brand sprak, ook zonder dat men de omvang kende. Dat geldt ook voor de essayist, aangezien slechts een deel van het dak in vlammen opging. De grond waarop de conclusie steunt is het Latijnse woord *periit*. Ieder met enige kennis over de constructie van oude kastelen begrijpt, dat de Helmondse burcht uit een eerdere tijd stamt dan de zestiende eeuw. Wie het slot met zijn dikke (brand)muren observeert, begrijpt dat het geen allesomvattende brand kan zijn geweest. Zou het kasteel totaal verloren zijn gegaan, zoals de schrijver concludeert, en was er op dezelfde plaats een nieuw gebouwd, dan zouden de oude materialen beslist zijn hergebruikt. Bij latere restauraties zijn daarvan geen aanwijzingen gevonden.

Aquarel van de binnenplaats van het kasteel Helmond rond 1738. Kasteel Helmond staat al bijna 700 jaar in het centrum van de stad. Het vertelt zijn eigen bijzondere verhaal over de adellijke families Van Berlaer, Van Cortenbach, Van Arberg en Wesselman van Helmond. (Afbeelding: internet)

Voorpagina van De Zuidwillemsvaart van 1 juli 1922 (www.delpher.nl)

Er werden wel brandsporen ontdekt aan de westelijke toren en aan ramen op het binnenplein.

Het was dus een gedeeltelijke brand. Temeer omdat het archief een overeenkomst bevat over het herstel van het deels verbrande dak. Het was een akkoord tussen Joost van Cortenbach en de timmerman Hendrik van Weerdingen, getekend op 17 februari 1549, slechts zes dagen na de brand. Hierin staat vermeld: *'Joncker Joost van Cortenbach, temporael heer van Helmondt, heeft uytgegeven een zeeckere plaetse van sijnen huuse nu verbrant zijnde, te weetene vanden vorsten thoeren an totter tuerken toe excluys dwelck met gemeynlic geheyten heeft het nijwerek'*.¹ Dit betekent dat Joost van Cortenbach, het deel van de burcht waarin de brand uitbrak,

voor herstel heeft aangeboden en wel het deel vanaf de voorste toren tot de keuken die later was bijgebouwd.

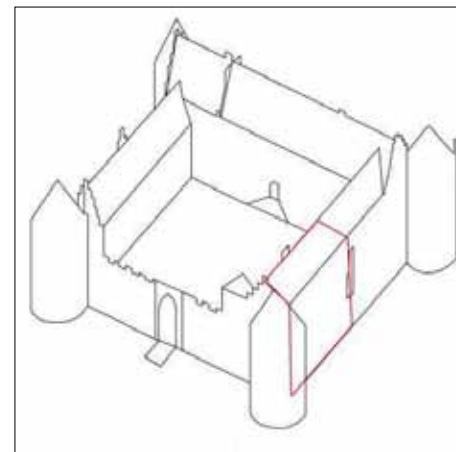
Hendrik van Weerdingen verklaarde dat hij, met zijn drie zonen, het verbrande dak *'goet loffbaer ten meesters prise tot den opslach van den plancken van den lydack'* zou doen betimmeren. Ook werd afgesproken dat de timmerlui *'in de plaetse voornoemd die oude verbrande balcken zullen uyt nemen, ende andere balcken insteeken'*. Deze moesten zijn *'geeffent, bescaeft ende gestoocken gelyck die andere te vorens waren'*. Over het herstel van het dak werd verder nog gezegd *'dat de timmerlieden boven die balcken moeten stellen twee weergebonden, deen boven den anderen met twee wormen aen elcke zijde, ende een naelde boven met zijnen stijlen'*. In het convenant

Gezicht op Kasteel Helmond, in de tweede helft van de achttiende eeuw, door Dirk Verrijck. (Afbeelding: RHCe)

beloofden de timmerlui dat ze vier hele dagen op eigen kosten voor *'de Heer van Helmondt tot hulp van zijne scade'* zouden werken. Voor het hele karwei was Joost van Cortenbach zestig Carolus guldens verschuldigd.

Op vijftien mei 1549 werd het werk opgeleverd en verklaarde Hendrik van Weerdingen, dat hij door de heer *'ter cause van dien volcommelic volnuecht ende betaelt is'*. Dat ook Van Cortenbach tevreden was blijkt als hij met Van Weerdingen een nieuw convenant sluit om te zullen betimmeren *'zeeckere plaetse, te weten van den gevel staende westwaert daer die stove plach te staen totter scouwen staende bij de oude eetcammer, zijnde lanck van negen gebonden'*. Sporen van de haard die zich kort bij de trapgevel bevond, werden later, na het weghalen van een muur, nog aangetroffen. De schouw is tegenwoordig met een zeventiende-eeuws wapenbord versierd.

Tekening die aangeeft in welk deel van het kasteel de brand uitbrak. (Afbeelding: Lia van Zalinge op basis van ontwerp BAAC.)

Heeren distantieerde zich van de stelling van de anonieme schrijver. Waarschijnlijk wist hij in eerste instantie niet wie er achter schuil ging. Hij concludeerde dat het vuur lichte schade had veroorzaakt, dat er geen sprake was van een allesvernietigende brand en dat het kasteel dus uit de veertiende eeuw stamt. Hij betwijfelde de Latijnse kennis van de essayist. Toen Heeren in 1938 zijn geschiedenis van het kasteel-raadhuis en de heren van Helmond schreef, wist hij wel degelijk wie de auteur was. Hij vermeldt die als de priester en historicus A. M. Frenken die toen kapelaan in Helmond en later pastoor in Gerwen was.

Bijstelling van mening

Heeren had het een en ander becommentarieerd en toegelicht, maar stelde in een latere publicatie zijn mening enigszins bij. Vermoedelijk had hij in de tussentijd gehoord wie de auteur was en aan de kennis van het Latijn van Frenken viel niet te twijfelen. Heeren's bedenkingen zouden ten grondslag hebben gelegen aan de mening dat de schrijver het woord *periit* niet goed begrepen dan wel foutief vertaald zou hebben. Hij schreef hierover: *'Ik wil bekennen dat de auteur het bericht, zo ver ik kan nagaan, juist heeft vertaald en dat hij aan het woordje periit, waar de hele kwestie om draait, de betekenis heeft gegeven die in elk Latijns woordenboek wordt genoemd'*.

Het woord *periit* was dus goed uitgelegd. Desondanks bleef hij van mening dat de berichtgeving rond de brand op kletspraat berustte, dat de schrijver te weinig over de omvang van de calamiteit wist en dat het woord

Marinus van Hout, burgemeester van Helmond van 1913 tot 1937. (Afbeelding: RHCe)

Hendrik Nicolaas Ouwerling, onderwijzer, redacteur en journalist. (Afbeelding: RHCe)

perit toch een andere betekenis zou kunnen hebben. In een reactie haalde A.F. nog enkele argumenten aan om zijn gelijk te krijgen. Onder andere dat de burcht absoluut door brand verging, al werd mogelijk niet het hele muurwerk verwoest. Het bewijs zou liggen in het protocol 235 folio 46. Ook bleek uit de aanbestedingen van 18 februari en 15 mei 1549, dat de burcht verbrandde. Enkele dagen later werd al met de herbouw gestart. De vereiste stenen zouden in Helmondse ovens zijn gebakken. De brandsporen die het kasteel nog draagt, kunnen resten zijn van wat er zich op 11 februari 1549 afspeelde, al het is het niet geheel uitgesloten dat die uit latere tijden stammen.

De disharmonie tussen de historici was een drijfveer voor A.F. om de bronnen nog eens nauwgezet te bestuderen, al vond Heeren dat de waarheid al in een helder licht was geplaatst.

Daarom citeerde A.F. een uitspraak van Augustinus: 'O felix culpa', O gelukkige schuld.

Verontrusting burgemeester Van Hout

Het meningsverschil trok de aandacht van burgemeester Marinus van Hout. Hij liet het niet bij het volgen van de dialogen, maar raadpleegde Dr. J. Kalf, de toenmalige directeur van het Rijksinstituut voor Monumentenzorg, die van rijkswege toezicht hield op de verbouwing van het kasteel-raadhuis. Van Hout leverde alle exemplaren van de Zuidwillemsvaart, waarin de polemiek werd gevoerd. Een duidelijke uitspraak in het geschil achtte hij zeer wenselijk.

Ook benaderde hij de heemkundige en journalist Ouwerling, die hij over de affaire informeerde. Deze stelde voor enkele krantenartikelen aan het

onderwerp te wijden. Kalf werd over de inhoud van die publicaties in kennis gesteld, om mede op basis daarvan tot een conclusie te kunnen komen. Beide historici werden over het onderzoek geïnformeerd om er in hun nog komende publicaties rekening mee te houden. Zijn handelswijze achtte de burgemeester van belang voor de geschiedschrijving over de stad. Veel stadsgenoten zullen de discussies gevolgd hebben.

Conclusie Ouwerling

Uit de krantenartikelen van Ouwerling blijkt dat hij wist dat het om Frenken ging, maar hij noemt hem niet als auteur. Duidelijk is dat hij zich tegen Frenken keerde en de kant van Heeren koos. Over de stadsgeschiedenis werd zijns inziens gebroddeld, maar geen deugdzaam werk verricht. Toen hij over de volgens A.F. vernietigende brand hoorde, begreep hij dat hij als historicus toch iets over de brand vernomen moest hebben. Talloze feiten, van mindere of gelijke betekenis, zijn beschreven. Het is bekend dat in 1525 een Eindhovense torenspits door een storm werd vernield en dat de spits van de Oirschotse kerk naar beneden viel. Dus ook kasteelbranden zouden bekend moeten zijn. Sinds de middeleeuwen hebben er geen feiten van enige betekenis plaatsgevonden, zonder dat historici er kennis van dragen.

Om bij Helmond te blijven: De verbranding van het klooster in *Die Haghe* en de verwoesting van de abdij van Binderen, zijn feiten die uitvoerig staan vermeld en waarvan ieder kennis kan nemen. Die feiten hebben plaatsgevonden in dezelfde tijd als waarop A.F.

de ondergang van het kasteel vermeld vond. Het verwonderde Ouwerling, dat A.F. na zijn vondst meteen naar de pen greep zonder zich af te vragen: 'Wat is de waarheid in deze'. Als geschiedkundige zal hij stellig opgetogen zijn geweest, maar het is betreuenswaardig dat hij zijn vondst direct wereldkundig maakte. Als hij er met kenners over gesproken had, dan was het gênante geschrijf wellicht achterwege gebleven. Door de haast was nu meteen een onzuivere conclusie getrokken. Was zijn stelling over de brand juist geweest, dan had hij kunnen vaststellen dat het huidige kasteel geenszins het derde kan zijn. Dat het enkel om een conclusie ging, blijkt apert uit zijn vraag: 'Hoe oud is het kasteel van Helmond'.

Men dacht met een middeleeuwse burcht van doen te hebben en nu annonceerde een schrijver dat de wereld zich vergiste. In snelvaart kon het publiek lezen dat het tegenwoordige kasteel het derde van Helmond is. Volgens Ouwerling heeft Frenken aan het woord perit een specifieke interpretatie gegeven, waardoor er sprake moest zijn van een derde kasteel. Misschien omdat hij vreesde dat er iemand zou bewijzen dat het toch een gedeeltelijke brand betrof, schreef hij op voorhand dat het een totale brand was. Dat sprak vanzelf, want hij trok de conclusie dat het huidige kasteel het derde is. Dat blijkt ook uit de noot onder zijn eerste artikel: 'Wij willen hiermee niet zeggen, dat het hele muurwerk is verwoest. Een deel van de zijvleugels, die tot de dag van vandaag nog enige brandsporen vertonen, zijn vermoedelijk staande gebleven'. In het bericht staat dat het kasteel in brand is geraakt, niets meer en niets minder.

Deze Ansichtkaart van rond 1910 laat de kasteeluleugel zien waar de brand in 1549 uitbrak. (Collectie: Hegeman-van Grotum)

Met oude berichten moet men de grootste voorzichtigheid betrachten.

Het Latijnse woord waarop de vondst was gebaseerd, is volgens historicus Ouwering niet officieel. Dat het in sierlijke letters staat geschreven, doet daar niets aan af. De opsteller van de betreffende passage behoorde niet tot het schepencollege of de secretarie. Het mag misschien hard klinken, maar de aantekeningen in de kerk- en burgemeestersboeken zijn niet altijd correct. De ene tekst is beter geformuleerd dan de andere. Zoals gezegd moeten ze met omzichtigheid worden gebruikt.

Het stuk waarop de bewering van A.F. is gestoeld, is niet officieel. Dat van Heeren wel. Het handelt over een contract tussen Joost van Cortenbach

en Hendrik van Weerdingen, over het herstel van het deels verbrande dak van het kasteel. Het werd gesloten op 17 februari 1549, dus slechts zes dagen na de bewuste brand. De hele restauratie heeft slechts 60 Carolus guldens gekost, daarom kan de brand niet vernietigend zijn geweest. Ook een ander dak is aanbesteed, maar daarbij werd niet over brand gerept. Dat werk kostte 90 Carolus guldens en was in juni 1550 klaar. In de laatste overeenkomst, door een notaris opgemaakt, staat dat die gesloten is 'ten huuse myns heeren van Helmond', dus in het kasteel. Dit sluit een totaalbrand uit. Dat het kasteel uit de veertiende eeuw dateert, zoals Heeren beweert, steunt op een inscriptie die nog op het binnenplein te zien is. De burcht heeft regelmatig restauraties ondergaan.

Een exacte datering is derhalve moeilijk te bepalen.

A.F. spreekt over een stuksgewijze opbouw. Wanneer het kasteel totaal was verwoest, dan had men het ogenblikkelijk weer opgebouwd, omdat het van zeer strategisch belang was. De heer woonde er niet alleen, maar er verbleven ook veel officieren en manschappen. De bezetting was aanzienlijk. De burcht werd in de zestiende eeuw van grotere betekenis, omdat het Blokhuis onder Liessel (gesticht in 1516) op strategisch gebied een volslagen mislukking bleek. Het was op bevel van Karel V en op s'land kosten gebouwd. Toen het als verdedigingswerk niet meer toereikend was, werd het vergeven aan Jonkheer Everard van Doerne.

Epiloog

In feite was de hele strijd niet meer dan een storm in een glas water. Frenken beweerde dat de brand zo heftig is geweest dat je daarna kunt spreken van een nieuw kasteel, terwijl Heeren beweerde dat er slechts sprake was van een onbeduidende brand, waarbij slechts een deel van het dak verloren ging. Ouwering, hoofdredacteur en eigenaar van De Zuidwillemsvaart en bovendien een vriend van Heeren, koos diens zijde. Heel apart is zijn artikel van 21 oktober. Uit de gehele serie artikelen blijkt dat hij wist wie A.F. was. Niettemin stelt hij in het betreffende artikel dat A.F. er beter aan had gedaan advies te vragen aan de Weleerwaarde Heer Kapelaan A. Frenken, die nog recent had gepubliceerd over het afbranden van de parochiekerk tijdens de stadsbrand van 1587. Frenken schreef toch ook niet over de kerk als de tweede kerk binnen de stad.

Later onderzoek heeft laten zien dat de waarheid, zoals zo vaak, in het midden lag. Het kasteel was niet geheel verwoest, maar wel was de schade groter dan Heeren beweerde. De laatste beriep zich bij de omvang van de schade op het contract tussen Van Cortenbach en aannemer Van Weerdingen voor herstel van de schade na de brand. Dit contract omvat echter slechts de timmerwerken aan de west- en zuidvleugel. Meer recentier bouwhistorisch onderzoek heeft uitgewezen dat er na de brand grote wijzigingen aan het kasteel zijn aangebracht. «

Met dank aan Lia van Zalinge-Spooren voor haar nuttig commentaar.

Noot:

1 De exacte transcriptie is:

In manier[en] hiernaevolgende heeft joncker Joost van Cortenbach, temporael hee[re] tot Helmondt et c[etera], uijtgegeve[n] een zeecke[re] plaetse van zijn[en] huijse, nu v[er]brant zijnde; te weetene van den vorsten thoeren aen totter cuecken toe exclusijs; d'welck men gemeijnlic geheijen heeft het nijwerck.

Bronnen:

- Hoe oud is het kasteel van Helmond, (A.F.) De Zuidwillemsvaart, 1 juli 1922.
- De brand van het kasteel, (J.H.) De Zuidwillemsvaart, 8 juli 1922.
- De slotbrand van 11 februari 1549, (J.H. en A.F.) De Zuidwillemsvaart 4 en 26 november 1922.
- Serie de kasteelstrijd, (H.N. Ouwering), De Zuidwillemsvaart, 23 september tot 21 oktober 1922.
- Bouwen en verbouw aan het kasteel van Helmond, in De kastelen van Helmond, (Glaudemans, Gruben), 98-105.

In rook opgegaan

De laatste Helmondse fabrieksschoorsteen

door Marinus van den Elsen

Het aanzicht van Helmond werd vroeger bepaald door talrijke fabrieksschoorstenen. In de jaren dertig van de vorige eeuw telde Helmond bijna vijftig grotere schoorstenen. Ze varieerden in hoogte van tien tot zestig meter. Van deze typische bouwwerken die bij uitstek het symbool zijn van de industriële revolutie rest ons in Helmond slechts één exemplaar. En daarbij moet worden aangetekend dat deze oorspronkelijk in de gemeente Mierlo stond.

Het gaat hier om de schoorsteen van de steenfabriek De Nijverheid in Mierlo-Hout. In de steenfabriek was tot voor kort restaurant 'De Steenoven' gevestigd (voorheen 'De Briketterie'). Het restaurant is als gevolg van een faillissement afgebroken, maar de fabrieksschoorsteen bleef gelukkig gespaard omdat het een gemeentelijk monument is. Reden te meer om nader in te gaan op de fabrieksschoorsteen en de steenoven. Al eerder hebben we in Helmonds Heem nr. 36 aandacht besteed aan de steenfabriek, maar dit artikel zal nader ingaan op het functioneren van de steenoven en haar onmisbare schoorsteen.

De revolutionaire uitvinding van de ringoven

De Mierlo-Houtse steenoven was van het type 'ringoven'. Dit principe is een vinding van Duitser Friedrich

Eduard Hoffmann. De ringoven is een grote, ellipsvormige oven met daaromheen gewelfde kamers. Zij kunnen onaf-

Friedrich Hoffmann (1818-1900), uitvinder van de ringoven. (Afbeelding: Ziegelindustrie International)

Voormalige steenfabriek De Nijverheid gezien van de Gasthuisstraat. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw verkeerde de steenoven in ruïneuze toestand. (Foto: J.C.P. Vogels, collectie: Henk van Dijk)

hankelijk van elkaar gestookt worden maar zijn wel onderling verbonden. In de rondlopende gang is een aantal poorten gemaakt voor de toe- en afvoer van bakstenen. De eerste ringoven werd in 1859 in Stettin (Polen, destijds Pruisen) gebouwd. De resultaten daarvan overtroffen alle verwachtingen. Ten opzichte van de traditionele (veld)oven, was de besparing op brandstof aanzienlijk. Bovendien werd de produktietijd van de bakstenen beduidend ingekort en de kwaliteit was veel constanter. De ringoven maakte een doorlopend bakproces mogelijk, wat misschien nog wel het belangrijkste voordeel was ten opzichte van de oude bakmethode.

Van leem naar baksteen

De Mierlo-Houtse steenfabriek werd in 1912 in gebruik genomen en deed ruim vijftig jaar dienst. De leem ('lijm' in

onze streektaal) die nodig was als grondstof voor bakstenen werd gewonnen in 'De Venne'. Een gebied gelegen in de toenmalige gemeente Stiphout. Later werd een deel van dit gebied dan ook 'De Leemskuilen' genoemd. Nadat de leem was afgegraven, werd deze via een smalspoor naar de zogenaamde 'vormloods' vervoerd. De leem werd daar met water en kalk vermengd. Vervolgens werd de kleimassa tot een lange streng geperst en met behulp van staaldraden tot kleihompen gesneden. De kleihompen werden hierna door zaagsel gerold, voor ze in de vormbakken werden geperst tot zogenaamde 'groenlingen'. Dit zorgde ervoor dat de stenen eenvoudiger uit de vormbakken gehaald konden worden. Daarnaast zorgde het zaagsel tijdens het bakproces voor het grove oppervlak van de handvormstenen. Vanuit de vormloods werden de stenen te drogen gelegd

in de droogloods in afwachting van de laatste stap in het productieproces: de ringoven.

De ringoven was toegankelijk via boogvormige inrijpoorten. Elke inrijpoort gaf toegang tot een zogenoemde kamer. Deze vormden een ring rondom de oven. Ze werden tijdens het bakproces van elkaar gescheiden door lemen wanden. Wanneer een kamer volgstepeld was

De Leemskuilen in 1968. Toen de leemwinning stopte veranderde de Leemskuilen in een waar natuurgebied. Desondanks werd het gebied in gebruik genomen als vuilstortplaats. (Foto: Han van Rijswijk)

met groenlingen, werd de inrijpoort tijdelijk dichtgemetseld. Het vuur in de oven bleef het hele seizoen branden. De vuur verplaatste zich daarbij van kamer tot kamer door de schacht en liep in een seizoen diverse malen rond. Enkel tijdens de vorstperiode in de wintermaanden lag de oven stil.

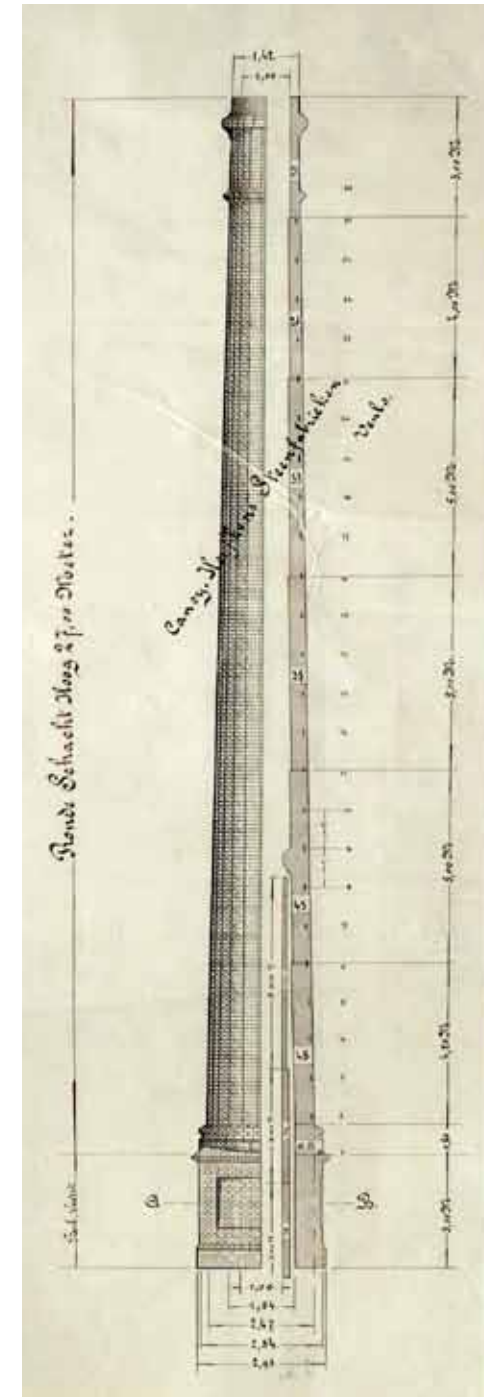
In de ringoven werkten twee ploegen. De 'inzetters' werkten voor het vuur uit en stapelden steeds een volgend gedeelte van de schacht vol met vormelingen. De 'uithalers' werkten achter het vuur aan en haalden steeds een volgend gedeelte van de schacht leeg. Op deze manier ontstond een continu bakproces. De lucht die voor het bakken nodig was, werd aangezogen door dat gedeelte van de schacht waar de producten stonden die reeds afgebakken waren, en kon zich daaraan opwarmen. De verbrandingsgassen die bij het bakken vrijkwamen, werden met behulp van de schoorsteen naar buiten getrokken.

Luchtfoto uit 1936 van de steenoven en de directe omgeving. (Afbeelding: Opt Hout, pag. 100-101)

Vanaf de stookzolder boven de ringoven was de stookmeester verantwoordelijk voor de constante temperatuur van ruim 1000 graden in de oven, zonder dat hij een beroep kon doen op meetinstrumenten. Dat was puur vakmanschap! De stoker verdiende in de regel dan ook wat meer dan de anderen. Iedere ovenkamer had een aantal stookgaten (stookpotten) afgedekt met ijzeren kleppen. Vanaf de stookzolder stortte de stoker via stookgaten kolen tussen de

Van de Mierlo-Houtse schoorsteen is geen bouwtekening bewaard gebleven. Maar deze tekening voor een 30 meter hoge schoorsteen van Philips Gloeilampenfabrieken in Eindhoven vertoont grote gelijkenissen. Ook dit is het werk van de firma Canoy-Herfkens uit Tegelen. (Afbeelding: Rookpluimen nr. 39, mei 2018)

opgestapelde groenlingen. Bovendien kon de stoker met schuiven de 'trek' in de afzonderlijke kamers regelen.

De bouw van een fabrieksschoorsteen

De onlosmakelijk met de ringoven verbonden schoorsteen garandeerde een sterke trek, en daardoor een hoge baktemperatuur. Tevens werden door de schoorsteen de vrijgekomen verbrandingsgassen afgevoerd. Bij een ringoven bevond de schoorsteen zich veelal centraal in de oven. In het geval van Mierlo-Hout stond deze aan een van de korte zijden. Bij reguliere fabrieken stond de

schoorsteen meestal in de buurt van het ketelhuis, waar het dezelfde functies vervulde: trek en afvoer. In de negentiende eeuw werden de meeste schoorstenen nog door Belgen en Duitsers gebouwd. Na 1880 verschenen twee Nederlandse bedrijven op de markt: de firma Canoy-Herfkens in Tegelen en de firma De Ridder in Den Haag. Het eerstgenoemde bedrijf bouwde de fabrieksschoorsteen van de steenfabriek in Mierlo-Hout.

De fabrieksschoorsteen van de steenoven doet tegenwoordig dienst als zendmast en reclamezuil. (Foto: Marinus van den Elsen)

Het bouwen van een schoorsteen was een specialisme op zich. Er werden speciale bakstenen voor de gebruikt; de zogenaamde 'radiaalstenen'. Deze stenen liepen taps toe en waren voorzien van gaten wat zorgde voor een beter hechting. Een fabrieksschoorsteen werd van binnenuit opgebouwd zodat er geen steigers nodig waren. De metselaars stonden daarbij op een planken vloer, waarvan de dragers in uitgespaarde holten in de binnenzijde geplaatst waren en die van tijd

tot tijd werden verhoogd. Het materiaal voor de metselaars werd via de buitenzijde omhoog gehesen. Daarvoor gebruikte men een bok, die ook steeds omhoog gebracht kon worden. De metselaars wisselden regelmatig van plaats. Geen enkele metselaar werkt namelijk op dezelfde manier. Als de ene metselaar wat meer specie gebruikt dan de andere en daarbij ook dunnere stenen neemt ter compensatie, dan kan de schoorsteen kromtrekken als die zich 'zet' tijdens het uitharden.

Wie heeft de grootste?

Een tijd lang was de fabrieksschoorsteen bij het ketelhuis van de firma Van Vlissingen & Co de grootste van Helmond. Deze schoorsteen werd gebouwd in 1905 en met zijn hoogte van 55 meter liet hij alle concurrentie

achter zich. Maar in 1919 liet Carp Garenfabrieken aan de andere kant van Zuid-Willemsvaart een schoorsteen bouwen van maar liefst 60 meter hoog. Deze schoorsteen werd begin jaren tachtig afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw.

Deze luchtopname laat de Carp Garenfabrieken in volle glorie zien, met op de achtergrond de rokende schoorsteen van 60 meter hoog. Ook mooi te zien zijn de Trambrug(weg) en delen van fabrieken van Begemann (rechtsboven) en Van Vlissingen (rechtsonder). (Afbeelding: KLM-Aerocarto)

De constructie van de schoorsteen

Bij de klassieke en vertrouwde fabrieksschoorsteen kunnen we vier onderdelen onderscheiden: de fundering, de sokkel waarop de schoorsteen rust, de feitelijke pijp of schacht en de veelal uitkragende kop. Een vijfde essentieel, maar niet zichtbaar, onderdeel van een schoorsteen is de schutmantel.

De fundering van de Mierlo-Houtse schoorsteen zal \pm 3 meter diep zijn. Om zijdelingse wind te weerstaan moet de fundering op het diepste deel ook voldoende breedte hebben. In de regel bedraagt dit \pm 1/7 deel van de hoogte van de schoorsteen. De schoorsteen (schacht) van steenfabriek 'De Nijverheid' rust op een vierkante sokkel van 3,4 meter in het kwadraat. De hoogte van de sokkel is 4 meter.

De sokkel van de Mierlo-Houtse schoorsteen. (Foto: Marinus van den Elsen)

Advertentie in de vorm van een radiaalsteen van de firma Canoy-Herfkens (Afbeelding: Werkend Verleden in Helmond nr. 8, 1996)

Een gemetselde schoorsteen loopt naar boven enigszins taps toe, de zogenaamde 'valling', waardoor het bouwwerk uiterlijk kegelvormig is. Gewoonlijk bedraagt de valling 4 cm per meter. De diameter neemt dus per meter hoogte, 4 cm af. De totale hoogte van de Mierlo-Houtse schoorsteen is 35 meter. Het uiteinde (kop) is het meest kwetsbare deel van de schoorsteen. De kop wordt dan ook extra zwaar uitgevoerd om hoge temperatuurverschillen en weersinvloeden te weerstaan. Vaak wordt van de nood een deugd gemaakt door de kop te voorzien van fraai, uitkragend metselwerk, waardoor het een echte bekroning wordt van de schoorsteen. Helaas is de kop van de Mierlo-

Houtse schoorsteen tijdens de renovatie/restauratie in 2002 rechtgetrokken en daarmee vernield!

De schoorsteen wordt aan de binnenzijde voorzien van een schutmantel. Deze dient ter bescherming van de buitenschacht tegen hete agressieve rookgassen. Tevens mogen deze rookgassen niet te snel afkoelen, omdat dit ongunstig kan zijn voor de trek. Voor extra stevigheid van de schoorsteen worden roestvast stalen trekbanden gebruikt. En om het onderhoud te vergemakkelijken is de schacht voorzien van klimijzers. Omdat een schoorsteen gevoelig kan zijn voor bliksem, is een bliksemafleider onontbeerlijk.

Tegenwoordig doet de Mierlo-Houtse fabrieksschoorsteen eigenlijk alleen nog dienst als zendmast en reclamezuil. Maar het voorgaande relaas maakt hopelijk duidelijk dat dit ogenschijnlijk simpele monument in feite een bijzonder complex bouwwerk is en extra bescherming verdient.

Bronnen:

- Peter Johannes Geelen, Bouwer van Fabrieksschoorstenen pur S(j)lang
- Klei, orgaan der Vereniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, nr. 3, 1916
- Rookpluimen, Bulletin van de Stichting Fabrieksschoorstenen STIF
- Fabrieksschoorstenen, brochure Cultuurhistorie nr. 10, 2008
- Werkend Verleden in Helmond nr. 8, 1996
- www.steenfabriekdewerklust.nl
- www.rijksmonumenten.nl
- www.delpher.nl

Met speciale dank aan Arjan Barnard en Giel van Hooff.

Toch niet de enige in Helmond!

In de tuin van Suzanne Naninck en Remko Verouden aan de Burgemeester Krollaan 60B staat deze curieuze schoorsteen. De inmiddels overleden oom van Suzanne, Bennie Meulendijks, van het gelijknamige lei- en dakdekkersbedrijf heeft de schoorsteen gebouwd. Het is de schoorsteen van de voormalige broodfabriek 'De Toekomst' aan de Mierloseweg, die hier gedeeltelijk herbouwd is, compleet met klimijzers. De schoorsteen doet nog steeds dienst om te bbq-en maar vooral om gewoon een gezellig vuurtje te stoken. Dit is in feite de tweede fabrieksschoorsteen die Helmond rijk is. En wederom te vinden in Mierlo-Hout!

Vroom en Dreesmann in Helmond

door Jolanda Bakker

In 2004 sloot het Helmondse filiaal van Vroom & Dreesmann, gevestigd in het midden van de Veestraat. De sluiting werd gezien als een klap voor het winkelhart van Helmond. De financiële problemen van het bedrijf ontstonden aan het einde van de vorige eeuw. De solistische bestuurder prof. dr. Anton Dreesmann (1913-2000) miste een realistische visie en leidde het concern naar de afgrond. Vroom en Dreesmann raakte gaandeweg haar klandizie kwijt aan speciaalzaken, die met slimme marketing strategieën en aantrekkelijke prijzen de consumenten naar zich toetrokken. Herstructureringen en nieuwe formules van derden konden het concern niet redden. Op 31 december 2015 kwam er definitief een einde aan de geschiedenis van een van de grootste winkelbedrijven van Nederland.

Ontstaan

Anton Casper Rudolph Dreesmann (1854-1934) was de oudste zoon van de streng katholieke manufacturenhandelaar Anton Sigismund Dreesmann en Antonia Kerckhoff uit Haselühne (Hannover). Anton groeide op met twee broers en drie zusters en leerde al vroeg de beginselen van het koopmanschap. In 1867 werd hij naar de handelsschool in Osnabrück gestuurd. Om aan de streng Pruisische dienstplicht te ontkomen, vertrok hij op 17-jarige leeftijd naar Amsterdam voor een opleiding in de

textielwinkel van de familie Bührs aan de Nieuwendijk. In 1874 werd hij benoemd tot winkelchef in een nieuwe zaak van Bührs in de volksbuurt De Jordaan. Na zeven jaar besloot Anton Dreesmann voor zichzelf te beginnen. Hierbij introduceerde hij zijn nieuwe verkooptechniek.

Vaste lage prijzen en contante betaling

Bij zijn vorige werkgever Bührs had hij vooral geleerd hoe hij geen zaken moest doen. Van oudsher werden

in volgepakte woonkamerwinkels goederen en stoffen aangeboden en op proef mee naar huis gegeven. Deze goederen werden dan op rekening gezet. Het gevolg was dat de winkelier herhaaldelijk langs de deuren moest om zijn geld te krijgen. Anton Dreesmann moest niets van deze verkooptechniek hebben. In zijn winkel kon men kopen tegen een vaste lage prijs en contante betaling. Dreesmann dacht de prijzen van zijn goederen laag te houden door restanten van faillissementspartijen op te kopen. Zijn zaak in de Tweede Rozendwarsstraat in Amsterdam liep zo goed dat hij een tweede opende in de nabijgelegen Rozenstraat. Als huwelijkspartner koos hij Helena Alida Antoinette Tombrock (1860-1928), een dochter van een zakenrelatie uit

Franeker. Daags na het huwelijk nam het echtpaar zijn intrek boven het tweede filiaal in de Rozenstraat. In dit pand was ook het atelier gevestigd waar men op maat gemaakte rokken, japonnen en blouses kon bestellen. Ook Helena droeg haar steentje bij.

Willem Vroom

Anton Dreesmann onderhield goede contacten met andere ondernemers, waaronder Wilhelmus (Willem) Hermannus Vroom (1850-1925). Verwoede koppelaarpgingen van Anton leidde er toe dat de 32-jarige Willem Vroom in het huwelijk trad met zijn 20-jarige schoonzus, Francisca Tombrock. Beide ondernemers bezaten goedlopende textielwinkels en gingen over tot nauwere samenwerking: zij

1^e winkel van Dreesmann in Tweede Rozendwarsstraat in Amsterdam. Rechtsboven een portret van Antoon Dreesmann en daaronder Willem Vroom. (Afbeldingen: Stadsarchief Amsterdam)

kochten gezamenlijk in op beurzen en bij fabrikanten. In 1897 werd hen een mooi pand aan de Weesperstraat aangeboden. De beide ondernemers besloten gezamenlijk het pand te kopen en zo werd in mei 1897 de eerste zaak van Willem Vroom en Anton Dreesmann geopend, genaamd 'Magazijn De Zon'. Omdat Willem Vroom ouder was, werd zijn naam als eerste op de gevel gezet. Vroom verzorgde de administratie en de financiën van de firma en Dreesmann hield zich bezig met de inkoop en verkoop.

Formule

In 1892 hadden de zwagers zes zaken in Amsterdam. De winst was laag dus de verkoop moest omhoog. Dus wierpen zij hun blik ook buiten de hoofdstad en openden tot aan de eeuwwisseling ieder jaar wel een filiaal in steden zoals Rotterdam (1892), Den Haag (1893), Nijmegen (1895), Arnhem (1896), Haarlem (1896) en Utrecht (1898). Ook na 1900 gingen zij ijverig door met het openen van nieuwe filialen, waardoor er breed en nog goedkoper kon worden ingekocht. Door de snelle groei van het bedrijf werden ook de financiële risico's groter. Om die reden werd V&D in 1905 een Naamloze Vennootschap, waarvan Willem en Anton Dreesmann de enige aandeelhouders waren. De aandelen werden gelijk verdeeld.

Modernisering

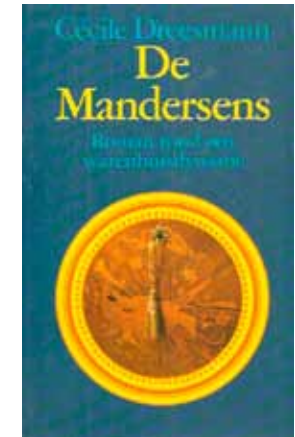
In 1912 bestond V&D 25 jaar en hun imperium was intussen uitgebreid tot 24 zaken. Er werden nu ook gordijnen, meubels, vloerkleden en bedden verkocht. Het hoogtepunt in dat jaar was de opening van het allereerste grote warenhuis van Nederland, gevestigd in de Kalverstraat. De winkel was naar

Parijs voorbeeld ingericht en bevatte voor die tijd behoorlijk wat technische snufjes, zoals een lichthal, telefooncentrale en luxe personenlift en een roltrap. Het pand was ontworpen door de bekende architect, Francois Marie Joseph Caron (1866-1945), ook wel de kleine meester van de Amsterdamse Jugendstil genoemd. In de jaren '50 hadden de meeste middelgrote Nederlandse steden een eigen Vroom en Dreesmann. Ook het assortiment werd groter: langspeelplaten, sportbenodigdheden en drogisterij artikelen.

Dynastie

In de beginfase was Vroom & Dreesmann een echte familiezaak. Mannelijke familieleden volgden interne opleidingen en kwamen ergens in Nederland aan het hoofd te staan van een V&D vestiging. Oprichter Anton Dreesmann kreeg totaal acht kinderen, waarvan er vier jong overleden. Onder de vier overgebleven kinderen was één zoon: Willem Dreesmann (1885-1954). Het verhaal gaat dat Dreesmann zijn zoon met moeite in de zaak kreeg, want Willem had andere ambities. Willem Dreesmann begon zijn loopbaan in de Nijmeegse vestiging en in 1908 trouwde hij met Anna Peek. Willem en Anna Dreesmann kregen drie dochters en vier zoons.

De bekendste dochter is naald-kunstenares Cécile Dreesmann (1920-1994), het zwarte schaap van de familie. Het zat haar dwars dat er voor haar als vrouw geen plaats was binnen het warenhuisconcern en zij nam wraak. Zij schreef in 1979 een boek getiteld 'De Mandersens, roman rond een warenhuisdynastie'. Het boek zou na publicatie

Er was voor Cécile Dreesmann als vrouw geen plaats binnen het warenhuisconcern. Haar boek over een warenhuisdynastie, was niet in het warenhuis te koop. Opmerkelijk is dat de titel van het boek 'De Mandersens' een anagram is voor Dreesmann. (Afbeeldingen: internet)

binnen de familie enige beroering hebben veroorzaakt en het werd niet verkocht op de boekenafdeling van V&D. Cécile hield de gemoederen flink bezig, ook door haar vriendschap met Prins Bernhard, en kwam in 1989 met een vervolg van het boek met de titel 'Het erfgoed'.

Prof. Dr. Anton Dreesmann, de despoot

Willem Junior (1913-1971) nam na het overlijden van zijn vader in 1954 samen met drs. Rudi Vroom, de kleinzoon van de oprichter, de leiding over. In de jaren zestig opende het concern kleinere warenhuisversies, Vendet, genaamd. Dit waren winkels in kleine - en middelgrote steden. Willem Junior overleed na een auto-ongeluk in 1971 en zijn jongere broer Anton volgde hem op. Anton had rechten en economie gestudeerd en was onder andere buitengewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Onder leiding van Anton Dreesmann ontwikkelde V&D zich tot een grote multinational. Hij ging voor

macht en het grote geld en had minder op met het koopmanschap van zijn grootvader. Hij kocht veel bedrijven op, had forse aandelenpakketten in allerlei firma's wereldwijd en bracht V&D in 1982 onder in een gigantisch concern: Vendex International B.V. De structuur van de onderneming was zo ingewikkeld geworden dat niemand, behalve Anton en zijn financiële adviseur, wist hoe die in elkaar zat.

Vendex International B.V. was onder andere in het bezit van Kreymborg, Hünkemöller, Claudia Sträter en Perry Sport, Edah, Konmar, Kijkshop, Dixons, Vendorama bungalowparken, Staal Bankiers, Siebel, Cemsto, Vedior, Dactylo. Vanaf 1987 kreeg V&D eigen restaurants met de naam 'La Place', meestal gevestigd op de bovenste etage van het warenhuis. Hoewel er flinke winsten werden gemaakt, begon het tijd te keren. In 1988 ontstond binnen de top van de onderneming een conflict, dat er toe leidde dat Anton Dreesmann

om gezondheidsredenen aftrad als voorzitter van de hoofddirectie. Hiermee kwam een einde aan het Dreesmann tijdperk binnen de onderneming. De familie bleef nog wel grootaandeelhouder van het bedrijf (naast ongeveer 650 andere familieleden-aandeelhouders), maar had geen zeggenschap meer. Op 1 juni 1995 ging Vendex International B.V. naar de beurs. Voor de familieleden-aandeelhouders liep de zilvervloot binnen, zij werden steenrijk.

Helmonds filiaal

De directie van Vroom en Dreesmann had in 1935 al plannen om naar Helmond te komen, maar het was niet zo makkelijk om in de binnenstad een geschikte plaats te vinden. De voorkeur ging uit naar vestiging van een groot pand in de Veestraat. Pas in

1948 kreeg men de gelegenheid om het pand Veestraat 7 van familie Bogaerts te kopen. Ook enkele panden van koopman Josephus Arnoldus Johannes van Rooij kwamen in het bezit van Vroom & Dreesmann. Na de sloop van deze panden in 1950, ontstond in de Veestraat, naast de Heilige Hartkerk, een frontbreedte van 25 meter met daarachter een bouwterrein van 3600 m².

Het eerder aangekochte pand van familie Bogaerts bleek overbodig en werd in 1952 van de hand gedaan. Door de aankoop van grond aan de achterzijde aan Watermolenwal van Antonius Prinzen kon de bevoorrading naar de winkel aan de achterzijde worden gewaarborgd. Architect Wennink uit Nijmegen nam het ontwerp voor zijn rekening en met het oog op toekomstige

Na de sloop van enkele panden van koopman Josephus Arnoldus Johannes van Rooij in 1950, ontstond in de Veestraat, naast de Heilige Hartkerk, een filiaal met een frontbreedte van 25 meter op een totaaloppervlak van 3600 m². (Privécollectie: Marian Bombeeck)

uitbreiding voegde hij twee verdiepingen toe. In het portaal werden drie zogenaamde eilandetalages aangelegd. De Bredase Betonmaatschappij startte in 1951 met de bouw en in maart 1952 was het pand gereed. De officiële opening voor genodigden vond plaats op vrijdagochtend 28 maart 1952, voorafgegaan door een katholieke inzegening in de noodkerk aan het Binderseind. In de middags kon het gewone volk een kijkje nemen. Maar liefst 120 personeelsleden waren aangenomen om het Helmonds publiek te bedienen. De openingsaanbiedingen logen er voor die tijd niet om: 16 cent voor een dameszakdoekje en 39 cent voor kop en schotel.

Helmonders en V&D

Reikhalzend hadden de Helmonders uitgekeken naar de nieuwe vestiging van

V&D, die betrekkelijk laat zijn plaats in het stadscentrum innam. V&D richtte zich op het middensegment en Helmond was voornamelijk een arbeidersstad, waar de mensen het vaak hard te halen hadden. Vaak was het dan ook kijken en niet-kopen of eerst sparen en daarna kopen. De inrichting van het warenhuis was in alle filialen hetzelfde. Het winkelende publiek in Helmond kon via de trappen rechts naar de eerste etage. Was men slecht ter been, dan stond er een glazen lift ter beschikking inclusief liftboy. Een gewaardeerde

Architect Wennink uit Nijmegen maakte het ontwerp voor de Helmondse V&D vestiging met twee verdiepingen. In het portaal werden drie zogenaamde eilandetalages aangelegd. (Privécollectie: Marian Bombeeck)

Het bekende geulochten logo dat in de jaren tachtig in gebruik was. (Afbeelding: Wikipedia)

De 'aapjesautomaat' stond bij de roltrappen op de parterre (begane grond). (Afbeelding: internet)

attractie voor de peuters en kleuters was de bimbo-machine oftewel de muzikale apen. Al had je dan geen muntje om de apen te activeren, de poppen met hun grappige hoedjes en hun eeuwige deuntje bleven voor hen een bezienswaardigheid. In 1969 werd V&D uitgebreid met een lunchroom ten gerieve van het winkelende publiek. In 1970 kon men het pand uitbreiden naar de plaats waar de Heilige Hartkerk had gestaan en werden de eerste roltrappen van Helmond geïnstalleerd.

Ook de Helmondse jongeren kwamen in groten getale naar de grammofoonplatenafdeling van V&D. Eerst was men voor het assortiment aangewezen op de grammofoonplatenwinkel van Arie Willems en nu was er een goede concurrent bij gekomen. Volgens ingewijden was de vrijdagavond het moment om op 'meiden' te jagen, die met vele vriendinnen bij V&D kwamen

Het aanzicht van de Veestraat in de jaren zestig na de afbraak van de Heilige Hartkerk. (Privécollectie: Marian Bombeeck)

winkelen. De rode (stop)knop bij de roltrappen was een geduchte afleidingsmanoeuvre. En wie is er niet opgegroeid met de afdeling 'Schoolcampus' aan het begin van het schooljaar? Wie herinnert zich nog meneer Hoozemans, de markante afdelingschef van de 2e etage?

Veel Helmonders hebben goede herinneringen aan het warenhuisconcern, welke helaas vroegtijdig uit ons blikveld is verdwenen. Het verdwijnen van Vroom & Dreesmann betekende een flinke aderlating voor het Helmonds bruisende winkelhart. «

Helmond wilde V&D terug

De gemeente Helmond trachtte een terugkeer Vroom & Dreesmann te bevorderen. Daarover werd met de directie van het warenhuis onderhandeld. Als nieuwe locatie werd het pand aan de Markt genoemd, waarin toen nog de stadsbibliotheek gevestigd was. Deze ging verhuizen naar een nieuw onderkomen aan de Watermolenwal. Het college van burgemeester en wethouders had de intentie om het gebouw aan te kopen en wilde een geschikte huurder vinden. Het drie etages tellende gebouw leek uitermate geschikt

voor het warenhuis. Het paste in ieder geval in de gesprekken over een eventuele terugkeer, die Helmond met de onderneming voerde.

Het waren oriënterende gesprekken om een nieuwe vestiging in de stad te overwegen. Volgens Vroom & Dreesmann was een terugkeer naar Helmond niet aan de orde. Wel werden regelmatig algemene gesprekken over heroriëntering gevoerd, maar Helmond was daarbij niet in beeld. Het college kon de directie van het warenhuis niet op andere gedachten brengen.

Hetzelfde aanzicht was in 1970 totaal veranderd door de nieuwbouw van V&D, de Passage en De Gruyter. De Veestraat werd autourij en voorzien van kijkvitines. (Privécollectie: Marian Bombeeck)

Stoombootrederij Gebr. Van den Boom

Met opslag en kantoor aan de Helmondse haven

door *Hans Vogels*

Met de Zuid-Willemsvaart als enige waterwegverbinding verwacht je in Helmond geen rederij aan te treffen. Toch is er in de stad ooit zo'n onderneming geweest. Het was de 'N.V. Gebroeders Van den Boom Stoombootrederij' die aan de vroegere haven was gevestigd. Het hoofdkantoor van de rederij bevond zich in Rotterdam, maar vanuit Helmond werden beurtvaarten met diverse plaatsen in Nederland onderhouden.

De industriële ontwikkeling van Helmond is te danken aan de ligging langs de Zuid-Willemsvaart, die op zijn 122 kilometer lange traject steden zoals Maastricht, Bree, Maasmechelen, Weert, Helmond en 's-Hertogenbosch passeert. Vóór de aanleg van het kanaal, in 1627, was het riviertje de Aa bevaarbaar gemaakt door het afsnijden van bochten en de bouw van sluisen en bruggen, zodat (turfschepen 's-Hertogenbosch konden bereiken. Maar nog in diezelfde eeuw raakte de Aa toch weer ongeschikt voor goederenvervoer. De aanleg van de Zuid-Willemsvaart in 1825, leidde tot een uitstekende verbinding over water. Het Helmondse stadsbestuur had daar al op ingespeeld door een haven aan te laten leggen. Zelfs vóór de officiële ingebruikneming werd die al zo druk gebruikt, dat men

besloot de bomen langs de kade te rooien en de oever te bestraten. De ankerplaats werd overwegend gebruikt voor de aanvoer van bouwmaterialen en steenkool. Rond 1870 werd er jaarlijks 25.000 ton goederen gelost en geladen. Voor de overslag was een kleine houten hefkraan in gebruik, die in 1850 door een groter exemplaar werd vervangen.

Stoombootrederij

Een van de havengebruikers was de 'Stoombootrederij', waarvan het hoofdkantoor vooreerst in 's-Hertogenbosch en later in Rotterdam was gevestigd. De hoofdzetel stond aan de Maaskade waar ook het woonhuis van directeur J. van den Boom stond. Omstreeks 1855 was een beurtvaartdienst tussen Helmond en Rotterdam in handen gekomen van schipper

P. Buijs, die hiervoor een stoomboot had aangeschaft. Die concessie werd in 1869 overgenomen door de Gebroeders Van den Boom, zoons van een Bossche reder, die een beurtdienst onderhielden van 's-Gravenhage op Antwerpen. Ze brachten in een relatieve korte tijd een hele reeks schepen in de vaart. Allen hadden vrijwel dezelfde tonnage en voeren onder aansprekende namen zoals: *Helmond I, Helmond II, Niagara, Nova Zembla, Paul Kruger, Stad Helmond, Helmonds Nijverheid en Helmonds Koophandel*. De meeste werden gebouwd op de werf van het scheepsbouwbedrijf J. en K. Smit in Kinderdijk.

Het waren vaartuigen van bescheiden afmetingen, hetgeen blijkt uit het stoomvermogen van zo'n 16 pk. De schepen waren ingericht voor het vervoer van

zowel vracht als passagiers, doch konden ook dienst doen als sleepboot. De *Stad Helmond* kon vijftig personen vervoeren en daarnaast nog dertig paarden aan boord nemen. De *Nova Zembla* was met dertig passagiers en evenzoveel paarden, iets kleiner van formaat. De Gebroeders van den Boom begonnen al snel met een dagelijkse dienst. In 1874 hadden ze drie schepen van Helmond naar Rotterdam in de vaart. Enige jaren later werd daar een schroefstoomboot aan toegevoegd. Rond de eeuwwisseling wist de rederij haar positie verder te versterken. De vloot werd uitgebreid met de schepen: *Rotterdam, Luctor et Emergo, Zutphen* en de *Batavier*. Op de lijn Rotterdam voeren vanaf toen vijf schepen. De *Batavier* voer op Amsterdam en er werden enkele schepen ingezet op het traject Helmond-'s-Hertogenbosch.

Een vrachtboot wordt circa 1900 gelost aan de haven in de Zuid-Willemsvaart. Het pand rechts, met het rode dak, is een bedrijfspand van de firma Van den Boom. (Afbeelding: RHCE nr. 0017294)

Aan de Oude Haven, ligt de stoomboot Helmond's Koophandel afgemeerd. Op de achtergrond de watermolen. (Afbelding: RHCe)

Een stand van de Stoombootrederij op de Tentoonstelling Klim Op Helmond Industrie Handel Land- & Tuinbouw Kunst & Folklore. (Afbelding: RHCe)

De rederij beschikte over een opslagplaats met een kantoor aan de Helmondse haven. Agent Jan van Wijnen regelde de zaken. Naast vervoer had het bedrijf ook havenfaciliteiten. In 1878 verzocht de directie een kraan te mogen plaatsen bij de Oude Haven, om de aangevoerde goederen direct op wagens te kunnen plaatsen, zodat er geen oponthoud in de leveringen zou ontstaan. De rederij kreeg admisie om een loskraan op wielen in gebruik te nemen. Veel Oost-Brabantse scheepsvracht werd vanaf toen door de stoombootrederij vervoerd. In 1883 was de haven te klein geworden. Tengevolge werd het kanaal vanaf de Veestraatbrug verbreed en ontstond aan de Kanaaldijk een nieuwe loswal. De oude haven, op locatie van het huidige Havenplein, werd in 1884 geheel gedempt. De vloot van de Gebroeders van den Boom meerde voortaan bij de Kanaaldijk af.

Aduvertentie van de Stoombootonderneming Gebroeders van den Boom uit De Zuidwillemsvaart van 27 juli 1912. (www.delpher.nl)

Toen de firma in 1911 in een naamloze vennootschap werd omgezet, was die al een achtbare rederij in de Nederlandse binnenvaart. Tussen de beide wereldoorlogen breidde die nog sterk uit, onder leiding van J. van den

Boom die het beheer in 1913 overgenomen had. Een dienst van Amsterdam via Leeuwarden naar Dokkum kon worden overgenomen en nieuwe verbindingen werden in de vaart gebracht. In 1939 beschikte de onderneming over 36 stoomschepen, motorschepen en lichters. Naast de diensten vanuit Helmond, naar zowel Rotterdam als Amsterdam, exploiteerde men ook vaarten op Meppel en Zutphen. Bovendien werden lijndiensten van Zaandam naar Amsterdam en van Zutphen naar Deventer onderhouden.

De gebroeders Johan (links) en Gos (rechts) van den Boom, zoons van de beurtschipper Gradus van den Boom, vestigden de firma Gebroeders van den Boom. Met zes zeilschepen onderhielden zij beurtdiensten op Helmond en Meppel. Niet lang daarna openden zij een lijn van Amsterdam naar Helmond.

Nu is er nog weinig wat aan de rederij herinnert. Een zoektocht op Internet leverde nog wel een fraaie afbeelding op. Het is een foto van een stand van de *Stoombootrederij* op de Tentoonstelling Klim Op Helmond Industrie Handel Land- & Tuinbouw Kunst & Folklore. De foto werd gemaakt door Dolf Kat van het voormalige fotoatelier Prinses aan de

Molenstraat. De stoombootrederij is in 1947 gefuseerd met de branchegenoten *Van der Schuyt en Stanfries*. Hieruit is het thans nog bestaande vervoersbedrijf *Van der Schuyt, Van den Boom, Stanfries B.V.* ontstaan dat in Maassluis is gevestigd en dat tot voor enige jaren een dependance in Helmond had. De naam *Van den Boom* leeft dus nog voort. «

Niet goed geregeld

De beurtvaart gedijt bij geregelde vaartijden. Degelijkheid en stipt personeel is een wezenlijke voorwaarde voor een goede dienstuitvoering. Bij de Gebroeders van den Boom lijkt het goed geregeld te zijn geweest, er kwamen immers geregeld dienstjubilea voor. Zo ontving kapitein C. Buddingh van het stoomschip 'Helmond' in 1895 een remontoirhorloge van zijn werkgever ter herinnering aan 12,5 jarige trouwe plichtsbetrachting. Zijn latere collega C. Marcus hield het nog veel langer vol. Hij werd in 1942 gefêteerd vanwege zijn 40-jarig dienstverband, onder meer als kapitein op de dienst Amsterdam-Helmond. Een medewerker met een nog langere staat van dienst was de lokale agent Jan van Wijnen. Hij verliet het bedrijf in 1919, na er 45 jaar werkzaam te zijn geweest.

Maar niet iedereen hield het zo lang uit. Zo brak er eind 1916 een staking onder het personeel uit, waarbij 50 mannen waren betrokken, onder wie het Helmondse bootpersoneel. Eisen: een weekloon van 20 gulden voor de kapitein, 18 voor machinisten en 15 voor matrozen. Daarbij een twaalfurige werkdag (inclusief schaft) en voor walpersoneel betaling voor overwerk. Tijdens de vaart zou een achturige nachtrust moeten gelden. De Bond van Machinisten, Stokers en Dekpersoneel had al overleg gevoerd over de eisen, maar slechts zeer

beperkt gehoor gevonden. Het probleem van lange werktijden en te weinig nachtrust bleef blijkbaar langer bestaan. De RK Bond van transportarbeiders St-Bonifacius kaartte deze zaken eind 1926 weer aan, nadat uit een enquête bleek dat een werkweek van 7 dagen 105½ uur telde. De agent van Van den Boom te Amsterdam leek open te staan voor voorstellen vanuit het personeel, maar de praktijk bleek anders, zo ervoer de kapitein van de boot Helmond-Amsterdam.

Nadat zowat de hele dinsdag (van 6.45 tot 21 uur) gebruikt was om te lossen en te laden moest er 's nachts doorgevaan worden. Na 44 uur kwam men donderdagmorgens in Amsterdam aan, nadat er een aanvaring met de Muiderbrug op het Merwedekanaal had plaatsgevonden. De stuurman die het roer van de kapitein na zoveel uur had overgenomen, had een tramseine voor een brugseine aangezien. Ook op de terugweg liep het schip averij op. De kapitein werd opgescheept met een totaal onervaren tweede stuurman aan wie hij na twintig uren varen het roer overgaf met nieuwe schade als gevolg, in dit geval een sluisdeur. 'Een kapitein die om verbetering vraagt op de keien gezet', kopten de kranten. De verzekering dekte de schade, voor verandering van de werktijden bestond geen noodzaak.

Giel van Hooff

Thuisweven, een armoedig bestaan

Weven was geen leven, maar overleven

door *Hans Vogels*

De geschiedenis van de Helmondse textielindustrie, met name het weversambacht, is eigenlijk een schrijnend verhaal, ook al bestond er aan het einde van de veertiende eeuw al een weversgilde. In 1389 werd door Jan van Berlaer een kaart samengesteld voor de ambachtsgilden van de stad. Deze werd openbaar gemaakt in de 'Oorkonden betreffende Helmond'. Hieruit blijkt dat in de zestiende- en zeventiende eeuw, het hoedenmakers- en weversambacht de beroepen waren waarop de stad het 'meest plach te consistereen'.

Ooit had Helmond circa 700 lijnwaadwevers. Het lijnwaad¹ werd vroeger wijd en zijd verhandeld. Uit oorkonden over de tolvrijheid van de Helmondse koopwaren blijkt, dat het goed via Turnhout naar Antwerpen, Bergen op Zoom, Grave, het land van Cuijk en de Meierij van 's-Hertogenbosch werd vervoerd. De grondstoffen werden uit Vlaanderen betrokken. De vlasbouw was in onze contreien wel bekend, maar de Vlaamse leveringen zullen wellicht lonender zijn geweest. Dat onze voorouders de grondstof van het linnen kenden, daarvan getuigt de Rederijkerskamer 'De Vlasbloem', die onder de zinspreuk 'In schoonheid bloeiende' tot in de zeventiende eeuw bestond.

Door oorlogen, aan het begin van de zeventiende eeuw, werd de handel en industrie getroffen. Na de val van 's-Hertogenbosch in 1629, werden de gevolgen van de conflicten voelbaar. De handel met de Zuidelijke Nederlanden verminderde, de industrie lag nagenoeg stil en het volk was tot armoede en werkeloosheid gedoemd. De lasten werden alsmaar groter. De bevolking schreeuwde om hulp, vooral toen onder hen de 'verhemente heete koorts of zwarte dood' uitbrak. Wegens de stijgende lasten verlieten veel burgers de stad, waardoor de handel en industrie kromp. Om en nabij 1643 had Helmond nog maar 400 lijnwaadwevers over, die samen slechts 100 stukken per week produceerden. Hiermee verdienden de

De wever. potlood, waterverf, pen in inkt op papier, 1884. Toen Vincent van Gogh in Nuenen woonde, raakte hij gefascineerd door de thuiswevers. Ze leidden een armoedig bestaan en moesten hard werken om rond te komen. (Afbeelding: Van Gogh Museum Amsterdam)

wevers en spinsters hun karige brood. 'Door den miserabelen stant en het verloop van neringe', daalde het aantal getouwen tot 200.

Het linnen werd doorgaans geweven voor bedrijven en groothandelaren in Haarlem. Die stuurden hun garens naar Helmond, waar het fameuze Haarlemse lijnwaad werd geweven, dat een breedte moest hebben van $1\frac{3}{8}$ el. Het gebeurde regelmatig dat het stuk te smal werd gemaakt, waarna het toch als deugdzzaam werd geleverd. Door zo'n fraude werd het linnen in diskrediet gebracht, hetgeen leidde tot klachten bij het Helmondse weversgilde. Men nam maatregelen om het misbruik tegen te gaan. Er werden keurmeesters aangesteld, welke werden gekozen uit leden van het eigen gilde. Zij legden ieder jaar, ten overstaan van de schout, een eed af waarbij zij verklaarden 'alle lakens op het

getouw vindende, en de garens te zullen meten volgens acte, daarop gemaakt door den Heer en door den Raad deser stad goedgekeurd, zonder aanzien van persoon, hetzij vrienden of bloedverwanten'. Om nog beter te controleren, werd in 1671 besloten de reeds gekeurde stukken te voorzien van een exclusieve zegel met een kenmerk. Aan dit decreet werd kennelijk de hand gelicht. In 1692 werd door de Staten-Generaal gelast de stukken 'te loden met het wapen van de stad', maar nog geen jaar later werd die opdracht weer ingetrokken. In 1724 wilde de Heer van Helmond de plicht opnieuw

invoeren, maar hij stuitte op verzet. Uit niets blijkt of er daarna nog lijnwaden zijn gezegeld.

Achttiende eeuw

In het achttiende eeuwen werd de noodzaak om belasting te ontlopen, dan wel vrijstelling te krijgen, veel dringender. De oorlogen, waarbij de Meierij van 's-Hertogenbosch vaak het toneel van hevige strijd was en waar krijgsmachten foerageerden en plunderden, droegen bij aan het verval van de handel en industrie. In 1691 werd beweerd, dat door 'den tegenwoordige oorlog',² de handel in lijnwaad zo was verflauwd, dat het ambachtvolk door het ontbreken van werk moest gaan bedelen. Het klaplopen³ werd zo menonwaardig, dat er maatregelen genomen moesten worden. De weinige wevers die nog een getouw bezaten, wachten soms maanden of de voorman nieuwe kettingbomen zou brengen. Maar

ook als ze genoeg werk hadden, bleef hun inkomen ontoereikend. In een rekest aan de Raad van State, om belastingverlaging te krijgen, schreven de schepenen van Helmond, dat menig wever maar vijf of zes stuivers per dag verdiende en daarvan met het hele gezin moest leven.

Veel wevers, meestal jongeren, vertrokken naar Holland of Friesland. Ouderen met grote gezinnen bleven hier en werden gedwongen zich tot de armenkas te wenden. Ook voor de 'linnen-fabriekers en bontebasen'⁴, was het een zware tijd. Zij hadden weinig verdiensten en trachtten hun personeel zo lang mogelijk aan het werk te houden. De meesten waren tevens winkelier of herbergier en borgden hun werkvolk, op hoop van betere tijden, zolang ze maar konden. Zoals bij een eerdere crisis trachtte ze door het leveren van inferieure kwaliteiten en fraudes iets meer te verdienen. Hiermee brachten ze zichzelf het meeste nadeel toe. De waarschuwingen uit Haarlem werden steeds dreigender.

Lijnwaad of linnen werd niet alleen gebruikt om kleding te maken, maar ook voor grotere oppervlakken zoals tafelkleden en schilderdoeken. (Afbeelding: internet)

Door schade en schande wijs geworden begon men in te zien, dat het in ieders belang was één lijn te trekken en samen tegen het misbruik te strijden. De Helmondse fabrikanten werkten samen met als doel de belangen van de plaatselijke industrie te bevorderen. Met vereende krachten toog men aan het werk om vermindering van belastingen te krijgen. Bijna jaarlijks werd een rekest aan 's lands ontvanger gezonden, met een opsomming van de miserabele situatie van de industrie. In een rekest van 1766 staat onder andere, dat sinds vele jaren de linnenweverijen zodanig waren verlopen, dat er nog nauwelijks over industrie gesproken kon worden. Wel hadden de thuiswevers enig soulaas gekregen met het weven van bonte stoffen, maar omdat het enkel weven betrof, konden zijn niet meer dan een daalder per week verdienen.

Een andere oorzaak van de industriële inzinking was de verplaatsing van weverijen naar Eindhoven. Daar begonnen de fabrikanten de Haarlemse textielbaronnen te beconcurreren. De invoerrechten maakten het voor Haarlem moeilijker om hun linnen in Brabant te laten weven. Aan het einde van de achttiende eeuw was de situatie zo erbarmelijk, dat Stephanus Hanewinkel in zijn boek 'Reise door de Majorij' betoogde: 'Eenigen winnen den kost met het weven van bontjes, maar het grootste gedeelte is arm en gaat wijd en zijd bedelen'. «

Noten:

- 1 Een weefsel uit vlas gemaakt
- 2 De negenjarige oorlog (1688-1697).
- 3 Klaplopen, op andermans beurs teren.
- 4 Fabrikanten en handelaars.

De Carp-woningen aan de Steenweg

in context

door **David Geneste**, architectuurhistoricus

Precies 100 jaar geleden ontwierp Cornelis Roffelsen de imposante 'Carp-woningen' aan het einde van de Steenweg in Helmond. Tijd voor een verkenning van gebouw, opdrachtgever en architect.

Carp's Garenfabriek als opdrachtgever

De twaalf gekoppelde woonhuizen aan de Steenweg 45-67 werden in 1920 in opdracht van Carp's Garenfabriek gebouwd (afbeelding 1). Jacob Arnoud Carp (1809-1895) startte in 1860 met een garenfabriek in Helmond die zich specialiseerde in het verven van geïmporteerde garens. Het bedrijf kreeg een impuls na de komst, in 1905, van kleinzoon Jacob Arnoud Carp (1871-1942) en de productie van naaigarens tijdens de Eerste Wereldoorlog. Deze groei is onder meer terug te zien in de bouw van het indrukwekkende hoofdkantoor aan de Kanaaldijk N.W. uit 1917. Dit pand brandde in 1928 grotendeels af en werd in kleinere vorm omgebouwd tot het huidige gebouw dat onder meer de Stichting Industrieel Erfgoed Helmond huisvest.

Kleinzoon Carp hechtte waarde aan zichtbaarheid van zijn bedrijf. Dit

is niet alleen te zien aan de fabrieks-architectuur maar ook aan de markante directeursvilla met chauffeurswoning (beiden Rijksmonument) aan de Aarle-Rixtelseweg 63-65, die Carp in 1921 door architect Joseph Crouwel en Henry Teeuwisse in Amsterdamse Schoolstijl liet optrekken. Carp was bovendien een fervente kunstverzamelaar. De groei van het bedrijf aan het einde van de jaren 1910, de daarmee samenhangende toename van het middenkaderpersoneel en Carps behoefte aan representativiteit verklaren zeer waarschijnlijk ook de opdracht voor de twaalf riante woonhuizen aan de Steenweg.

Architect en architectonische context

Dat (kleinzoon) Carp belang hechtte aan representatieve architectuur mag duidelijk zijn; waarom hij voor Roffelsen koos als ontwerper van de woningen aan de Steenweg, niet. Cornelis

Afbeelding 1: Foto van een gedeelte van het blok uit circa 1925, gezien in de richting van de Beatrixlaan. (Foto: Henk van Dijk)

Roffelsen (1889-1958) werd in Gemert geboren, groeide in Helmond in een bakkersgezin op en deed als autodidacte maar getalenteerde tekenaar rond 1910 bouwkundige ervaring op bij een architect in Amsterdam. Van 1916 tot 1923 was hij in Deurne werkzaam als gemeentearchitect en directeur van de gemeentelijke tekenschool aldaar. Na onenigheid met het gemeentebestuur werd Roffelsen in 1925 eervol ontslagen en vestigde hij zijn bureau definitief in Helmond. Zijn complete archief is in het Brabants Historisch Informatie Centrum in 's-Hertogenbosch op microfiche toegankelijk.

In zijn eerste ontwerperperiode hanteerde Roffelsen een monumentale, landelijke neorenaissancestijl voor onder meer landhuis De Romein (1913) en woonhuis De Wieger (1922), nu in

gebruik als museum, beiden in Deurne. In de jaren twintig richtte hij zich op verbouwingen van bestaande winkel- en woonpanden, en woningbouw waarbij hij zich van een zakelijk expressionistische bouwtrant bediende. Ook het voormalige en nog bestaande raadhuis in Stiphout stamt uit deze tijd. De periode 1930-1955 stond in het teken van de verbouwing of nieuwbouw van gemeentehuizen in onder meer Bakel (1932), Boxtel (1935), Uden (1936), Engelen (1938), Megen (1939) en Heeze (1940). Voor deze openbare gebouwen liet Roffelsen zich inspireren door de historiserende Delftsche Schoolarchitectuur. Deze bouwtrant laat zich kenmerken door zware bouwvolumes onder hoge kappen, muren opgetrokken uit schoon metselwerk en natuurstenen ornamenten, en een torenachtige opbouw als dorps of stedelijk baken. Vooral de invloed van

Zeventig jaar thuis aan de Steenweg

Mevrouw Rie Grijpstra-Docters van Leeuwen woont het langst van alle huidige bewoners, in een van de twaalf gekoppelde woningen aan de Steenweg, die bijna een eeuw geleden in opdracht van Carp's Garenfabrieken werden gebouwd. De behoefte aan huisvesting voor hun middenkader verklaart de opdracht voor de oprichting van de zogeheten Carpwoningen, geheel naar een ontwerp van architect Cornelis Roffelsen.

Rie werd geboren in Bladel, maar in 1932 verhuisde het gezin Docters van Leeuwen naar de Emmastraat in Helmond. Rie was toen zes jaar oud en op haar route naar de Wilhelminaschool kwam zij elke dag wel vier keer langs het huis aan de Steenweg, dat later haar woning zou worden. In 1950 betrok ze samen met haar man Bob, die indertijd bij Carp verkoopchef was, de fraaie woning aan de Steenweg. Tot dan was het bewoond geweest door het gezin van

Jos van der Meulen Ansems, bekend van de vroegere smederij en de honderdjarige garage aan de Koninginnewal.

Rie woont er nu dus zeventig jaar. Helaas is haar man enkele jaren geleden overleden, anders hadden ze samen, naast het zeventigjarige jubileum, ook hun platina bruiloft kunnen vieren. Rie is, van alle hedendaagse bewoners, de enige die nog een connectie heeft met de garenfabriek. De woningen waren oorspronkelijk bedoeld voor het hogere

Carp-personeel, al werden ze ook, om en om, aan derden verhuurd. Zo was in Rie's buurhuis vroeger het pension gevestigd van Peregrinus van Elten. Het was in hoofdzaak bedoeld voor personeel van Fentener van Vlissingen & Co en de Helmondsche Textiel-Maatschappij.

Het huizenblok valt vandaag de dag onder de bescherming van monumentenzorg, als onroerend goed dat van algemeen belang is wegens haar historische en sociaal-culturele waarde. Door de tijd heen zijn er weliswaar kleine innovaties uitgevoerd, maar de huizen zijn nog grotendeels authentiek. Onder elk huis bevindt zich een diepe kelder. De enorme zolder is, tot aan de nok van het dak, maar liefst acht meter hoog. De voor- en achterkamer waren gescheiden door een normale binnendeur. Dus niet zoals toen gebruikelijk

De achtergevel van de woning met tuindeuren, veranda en oude notenboom. (Foto's: Marinus van den Elsen)

door schuifdeuren (kamers en suite). In de loop der tijd zijn de voor- en achterkamer samengebracht tot één ruime woonkamer. Dit soort ingrepen werd door de eigen onderhoudsdienst van Carp uitgevoerd. Carp had allerlei vaklui in dienst (van loodgieter tot timmerman) behalve een schilder, wat opmerkelijk is voor een garenfabriek met *ververij*.

Het schrijven uit 2001 van Monumentenzorg waarin de monumentenstatus wordt bevestigd.

Het schuurtje anex bakhuisje en kolenhok achter in de tuin met op de voorgrond het zogenaamde klophout.

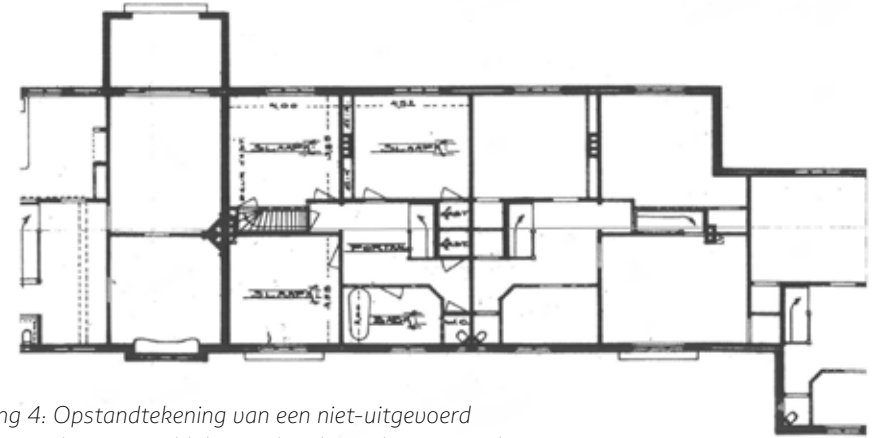
Bijzonder is dat elk afzonderlijk huis beschikte over een bakhuisje. Aandachttrekkend is het mattenkloprek, ook wel 'klophout' genoemd, dat nog steeds in de tuin aanwezig is. Achterom zijn de huizen verbonden door een pad dat uitkomt op de Wilheminalaan en de Prins Hendriklaan. In het verleden werd dit ook wel gebruikt als kerkpaadje, omdat het de snelste route was van de Prins Hendriklaan naar de Onze-lieve-vrouwekerk.

Het zeventigjarige verblijf van Rie is niet ongemerkt gebleven. Attente buurtbewoners hebben het, samen met Rie en haar familie, met een

De Carp-woningen zitten vol met details in het metselwerk. (Foto's: Marinus van den Elsen)

bescheiden feestje gevierd. Voor die gelegenheid hingen voor haar de vlaggen uit, waren er bloemen, tekeningen van de buurtkinderen en werd op het jubelfeest geproost. Er komt opnieuw een feestje, dat gevierd gaat worden bij het honderdjarige bestaan van het magistrale huizenblok. De huizen beschikten indertijd over opvallende witte tuinpoortjes (zie foto op pagina 51), die het aanzien van het markante woonblok mede bepaalden. Die sfeer willen de bewoners bij het eeuwfeest terugroepen. De groep huizen krijgt daarmee weer de uitstraling van hoe het vroeger was. En dat is nou juist wat de monumentale huizen verdienen. «

Afbeelding 4: Opstandtekening van een niet-uitgevoerd ontwerp voor het woningblok met detail van de voorgevel en deel van de plattegrond van de eerste verdieping. (Bron: BHIC, archief 195 Roffelsen, inv. nr. 117)

Alle deuren zijn voorzien van licht hellende, geprofileerde houten luifels. Aan de voor- en achterzijde zijn tuinen aangebracht met aan de achterzijde tuinhuizen.

Inwendig wordt de klassieke opzet voor grotere woonhuizen uit de eerste helft van de twintigste eeuw gevolgd: een hal met overloop bij binnenkomst, die toegang geeft tot de keuken aan de achterzijde en tot een aparte voor- en

achterkamer. Op de eerste verdieping geeft de overloop toegang tot twee of drie slaapkamers en badkamer. De vaste trap loopt verder door tot de geheel open kapverdieping (afbeelding 4). Bijzonder luxe voor middenstandswoningen uit deze tijd zijn de aanwezigheid van een afzonderlijk toilet op de begane grond én op de eerste verdieping. Als geheel maakt het woonblok een statige, monumentale indruk, met een zorgvuldige baksteenornamentiek en een geva-

rieerde gevel- en dakopbouw. De voor- en achtertuinen, de hoge puntgevels en het gebruik van kleine vensterruitjes en muurankers op de verdiepingshoogte verlenen het blok bovendien een landelijk karakter. Hiermee is het een opvallende verschijning in de verder kleinschalige bebouwing van de Steenstraat en vormt het een overgang van het eerste, stedelijke deel van de Steenweg naar de meer landelijke aanleg van de straten in het westen van Helmond.

De woonarchitectuur van Roffelsen

Hoewel Roffelsen een grote diversiteit aan bouwtypen en stijlbenederingen aan de dag legde, maakt woningbouw het belangrijkste gedeelte van zijn oeuvre uit. Een vroeg en zeer interessant voorbeeld van landelijke arbeiderswoningen van Roffelsen zijn de zogenaamde 'boerderijkes' aan de Beukenstraat in Deurne uit 1918, gebouwd in opdracht van de Woningbouwvereniging Deurne voor de groeiende Sint-Jozefparochie (afbeel-

ding 5). In dezelfde buurt en voor dezelfde opdrachtgever bouwde Roffelsen in 1921 eenvoudige, maar solide dubbele arbeiderswoningen die duidelijk appelleren aan de tuinwijkgedachte: woningen weg van de straat, met veel groen en groen tussen en om de woningen, en relatief veel sociale controle.

In Helmond werden in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw vooral arbeiderswoningen in het oosten van de stad gebouwd, zoals de indrukwekkende sociale woningbouwcomplexen Zonnehof en Klaverhof. Landhuizen en luxere gezinswoningen kwamen in het groenere, landelijkere westelijke deel van de stad. Op deze 'herenbult', zoals de welvarende Oranjebuurt in de volksmond werd genoemd, kwamen aan onder meer de Juliana- en Wesselmanlaan tal van villa's en twee (of meer) onder een-kapwoningen tot stand. Het is geen overdrijving om te stellen dat Roffelsen, samen met de Helmondse architectenbroers

Afbeelding 5: Foto van een van de zogenaamde 'Boerderijkes' in Deurne van Roffelsen uit ca. 1918. (Bron: RHCe)

Afbeelding 6: Foto uit de dertiger jaren van woningblok aan de Julianalaan 3-17. (Foto: Hegeman, collectie: Hegeman-van Grotum)

Lambert (1866-1953) en Gijsbert de Vries (1875-1939), in grote mate verantwoordelijk is geweest voor de aanleg en het aanzien van de Oranjebuurt.

Vooraf bij de acht gekoppelde middenstandswoningen aan de Julianalaan 3-17 uit 1928 zien we Roffelsen voortborduren op zijn acht jaar jongere woningen aan de Steenweg. Om de landelijke uitstraling van het blok te versterken hanteert hij hier afgeschuinde mansardekappen en neemt hij meer decoratief metselwerk op in de gevels (afbeelding 6). Iets verderop, aan de Julianalaan 29-35, bouwde Roffelsen in dezelfde tijd een compact blok met vier woningen in een levendiger idioom. Zo brengt hij in de voor- en achtergevel in paraboolachtige omlijstingen verdiepte portieken en afgeschuinde erkers aan, wat resulteert in een gevarieerde gevelcompositie (afbeelding 7).

Conclusie

De Carp-woningen van Roffelsen zijn om drie redenen interessant en waardevol. Ten eerste verkeert het exterieur van het hele blok na een eeuw gebruik in relatief authentieke staat: alleen de hoog opgemetselde schoorsteen aan de oostzijde van het blok, een aantal dakvensters aan de achterzijde en enkele tuinhuisjes zijn modernere toevoegingen. Ook de oorspronkelijke tuinhekken verdwenen. Ten tweede is het blok een goed voorbeeld van representatieve bedrijfsarchitectuur uit de jaren '20. Hoewel niet bekend is waarom Carp voor Roffelsen opteerde, koos het bedrijf er wel bewust voor het (middenkader) personeel in relatief luxe en beeldbepalende woningen te huisvesten, gesitueerd tussen de luxueuze villa van Carp buiten het stadscentrum en de eigenlijk textielabriek aan de industriële

Begunstigers

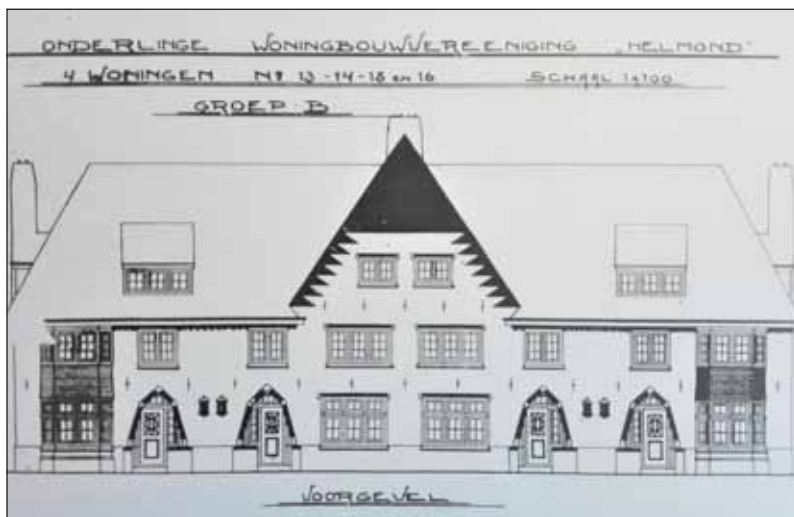
van de **Heemkundekring Helmont**

kanaalzone. Tot slot heeft het veelzijdige oeuvre van Roffelsen een sterk regionaal karakter, zowel qua werkgebied in Oost-Brabantse plaatsen als Helmond, Deurne, Asten en Beek en Donk als qua bouwstijlen. Roffelsen hanteerde gedurende zijn gehele carrière historiserende, en door plattelandsarchitectuur geïnspireerde bouwvormen maar spitste die toe op de specifieke aard en behoefte van opdrachtgever, locatie of gebouwtype. Vooral in Helmond heeft dit geresulteerd in het kenmerkende 'rode dakpannenlandschap' in het westen van de stad. Het verder in kaart brengen van Roffelsens oeuvre, in Helmond en daarbuiten, verdient dan ook aanbeveling. «

Bronnen:

- de Vries, J. van Hooff, W. van Eimeren-de Vries, T. en de Vries, C. (2000).
- Architect en bouwondernemer in Helmond: Gerard (1866-1953) en Gijsbert (Lambert) de Vries (1875-1939),
- Werkend Verleden in Helmond, 16: 1-39.
- Haubourdin, R. 1993. Archief Architectenbureau Roffelsen, 1916-1958.

- Inventarisnummer 195. Den Bosch: Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) (inventaris online beschikbaar en tekeningen beschikbaar op microfiche).
- Kolman, C., Olde, M. en Stenvert, R. 1997. Monumenten in Nederland: Noord-Brabant. Zwolle: Waanders.
- Michels, J. en Oudheusden, J. A. 1993. Architectuur en stedenbouw in Noord-Brabant, 1850-1940. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Roosenboom, H. 2008. Het Helmond Boek. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Swinkels, M. en van Hooff, G. 2010. Helmond, stad van nijverheid en industrie: Geschiedenis van de nijverheid en industrie in Helmond van de veertiende tot en met de twintigste eeuw. Helmond: Stichting Industrieel Erfgoed Helmond.
- van Hooff, G. en Roosenboom, H. 2014. Het leven in Helmond vanaf het midden van de negentiende eeuw.
- Te voet en op de fiets langs monumentale panden, nr. 10. Uitgeverij Optima & Heemkundekring Helmont.
- Verstrate, W. 2012. Het raadhuis in Megen en zijn architect. Zendgraaf: Heemkundig periodiek, 15: 935-946.

Afbeelding 7:
Opstandtekening van woningblok aan de Julianalaan 29-35. (Bron: BHIC, archief 195 Roffelsen, inv. nr. 145.1-8)

ADRIAANS WONEN EN WERKEN B.V.

BROECKX MAKELAARS

COENEN

FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF

IL BORGO HUIS MET DE LUTS

ISERO HELMOND

KUIJPERS BUSINESS PARTNERS B.V.

LAUMÉ RECLAME-DRUKWERK

LEEF EN ZORG SPECIALIST IN ZITCOMFORT

METAAL MAKELAAR RUUD GRIJPSTRA

MOSMAN AUTOSCHADE

NOTARISKANTOOR SPOORMAKERS

PIET ANDRIESEN B.V. EYE-CARE-PROFESSIONAL

RABOBANK

SMITS + PRICK ACCOUNTANTS EN BELASTINGADVISEURS

VAN NUENEN RIJWIELHANDEL

WIJNHUIS HELMOND

